

NILS JAREBORG

Uppsåt
och
oaktsamhet

45
WE

IUSTUS FÖRLAG
Juridiska Föreningen i Uppsala

JURIDISKA INSTITUTIONEN
vid Uppsala Universitet

345

90

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

NILS JAREBORG

**Uppsåt och
oaktsamhet**

© N Jareborg, Iustus Förlag
ISBN 91-7678-071-6
Ord & Form AB, Uppsala 1986

1 Konformitetsprincipen

1.1 ALLMÄNT

Konformitetsprincipen har ett enkelt budskap: En person bör inte anses ansvarig för ett brott, om han inte kunde rätta sig efter lagen. Den är en rättspolitisk princip, dvs dess huvudfunktion ligger på det legislativa planet. Men även domstolarna kan ibland – i frånvaron av uttrycklig lagstiftning – använda den som ett tungt argument när frågor om straffansvar skall avgöras. Här tas för givet att principen kan motiveras från etisk synpunkt. Se även I.1.5.4.

Nyckelordet i formuleringen av principen är ”kunde”. Redan en enkel analys leder oss till insikten, att

- det används antingen i modus indikativ eller modus konjunktiv eller i båda;
- det kan i detta sammanhang fattas såsom syftande på antingen förmåga eller tillfälle eller bådadera.

Det saknas anledning att utesluta någon av de möjligheter denna analys bereder. Vi kan därför precisera principen till fyra underprinciper:

En person bör inte anses vara ansvarig för ett brott, om han

- (1) inte hade förmåga att rätta sig efter lagen;
- (2) inte hade tillfälle att rätta sig efter lagen;
- (3) inte skulle ha haft förmåga att rätta sig efter lagen, även om ...;
- (4) inte skulle ha haft tillfälle att rätta sig efter lagen, även om

1.2 FRÅNVARO AV FÖRMÅGA

En gärningsman är oförmögen att rätta sig efter lagen (givet att han vet vad han skall göra), om han saknar förmåga att kontrollera sitt beteende. Han kan då inte hjälpa att han avviker från vad som är föreskrivet. Skälen för att tillskriva någon sådan oförmåga inkluderar

- (a) att den relevanta handlingen är ofrivillig, dvs gärningsmannen gör något medan han är medvetslös eller förflyttar sig eller förflyttas som en kropp eller organism, inte som en person;

(b) att den underlåtna handlingen är omöjlig att utföra för gärningsmannen, tex på grund av bristande styrka, kunskap, skicklighet, därför att han är förlamad, befinner sig på annan plats, osv (denna kategori glider över i fall av frånvaro av tillfälle); och

(c) att gärningsmannen är själsligt abnorm på ett sätt som påverkar hans kontrollförmåga.

Strafflagen görs för människor med normal kapacitet. Det är poänglöst att kräva vad som generellt är omöjligt att göra. Medan frånvaro av tillfälle att rätta sig efter lagen är vanligt förekommande, är frånvaro av förmåga därför relativt sällsynt. I svensk straffrätt är flertalet fall som faller under (c) utan relevans för frågan om brott förövats. Tex sinnessjukdom utesluter i och för sig inte att gärningsmannen begår brott, utan begränsar bara kretsen av tillämpliga påföljder. Kategorierna (a) och (b) har inte uttryckligen i lagtext givits en plats i straffrättssystemet.

1.3 FRÅNVARO AV TILLFÄLLE

Huvudanledningen varför en person, som har förmåga att rätta sig efter lagen, saknar tillfälle att göra det är att han saknar vetskap om vad han skall göra. (I fall av underlåtenhet är fler typer av frånvaro av tillfälle tänkbara, såsom frånvaro av position, medel, utrustning, osv. Dessa sammanförs dock i allmänhet med fall av frånvaro av förmåga.)

Den allmänna åsikten är, emellertid, att straffrättssystemets effektivitet sätts i fara, om all frånvaro av relevant insikt tillåts ursäktas gärningsmannen. Vi har därför en tudelning av villfarelse och okunnighet i

(1) sådan som gäller vad gärningsmannen gör; och

(2) sådan som gäller huruvida det han gör är olagligt.

I andra ordalag: konformitetsprincipen kräver (när den läses i indikativ) att gärningsmannen skall ha förstått, (1) att han gjorde något visst (som kan beskrivas på samma sätt som en rättsstridig gärning), och (2) att vad han gjorde var straffrättsligt otillåtet. Men dessa två arter av insikt behandlas dogmatiskt sett helt olika.

Frånvaro av insikt av den förra arten är i princip identisk med frånvaro av uppsåt. Det är att märka att konformitetsprincipen inte är så precis, att den kan ge klar ledning för avgörandet av vilka arter av insikt eller tro som skall konstituera uppsåt.

Frånvaro av insikt av den senare arten är i svensk rätt principiellt irrelevant, men vissa fall görs relevanta på följande sätt:

(a) i en krets av fall utesluts ansvar på en allmän och primär nivå i straffrättssystemet, nämligen genom de krav som uppställs av legalitetsprincipen (se I.1.5.4 och I.2.2.4), som bl a kräver att brottsdefinitioner skall göras tillgängliga för allmänheten i viss ordning och förbjuder retroaktiv lagstiftning;

(b) HD har i spridda avgöranden etablerat fragment av en regel som säger att gärningsmannen skall ursäktas från ansvar, när en myndighet är närmast ansvarig för att lagöverträdelsen kommit till stånd.

2 Skuldformerna

2.1 BAKGRUND

2.1.1 Uppsåt och oaktsamhet

I svensk straffrätt finns två skuldformer: uppsåt och oaktsamhet. Deras plats inom brottsbegreppet förklaras i I.2.5.2 och 3. En översikt av skuldformernas innehåll ges i I.2.4.

Utgångspunkten för begreppsbildningen är att uppsåt i princip innebär att gärningsmannen hade tillfälle att rätta sig efter lagen (förutsatt att dennas innehåll var bekant), medan oaktsamhet i princip innebär att gärningsmannen skulle ha haft tillfälle att rätta sig efter lagen (förutsatt att dennas innehåll var bekant), om han hade gjort något som han borde ha gjort.

Av skäl som strax skall beröras dras emellertid i svensk rätt inte gränsen mellan uppsåt och oaktsamhet helt i enlighet med denna utgångspunkt.

Det finns vidare skäl att inom ramen för skuldformerna behandla verkan av att en handling är ofrivillig eller att en underlåten handling är omöjlig att utföra (se 1.2), dvs sådant som mer har att göra med förmåga att följa lagen än med tillfälle att följa lagen.

2.1.2 Kognitiv inställning

Föremål för en kognitiv inställning är ett faktum eller ett tänkbart faktum (att p), t ex att något visst har hänt, håller på att hända eller kommer att hända, eller att ett visst tillstånd råder.

En viktig indelning av kognitiva inställningar bygger på begreppet *tro*. Den som tror att p har accepterat att det är sant att p. I förhållande till "att p" kan tron vara positiv eller negativ: tro att p eller tro att icke-p. Men ingen behöver ju normalt ta ställning till huruvida ett påstående är sant, så det finns ett tredje läge: icke-tro att p och icke-tro att icke-p, dvs personen tror varken det ena eller det andra.

Det finns grader av tro. Tron kan vara mer eller mindre stark. Som svagast är tro att p till och med förenlig med misstanke att icke-p. (I praktiken kan man

dock bortse härifrån och den fortsatta framställningen belastas inte med denna teoretiska möjlighet.) Som starkast utesluter den möjligheten att icke-p. Vi talar då om *visshet* eller fullständig övertygelse eller säger att personen är säker på att p. Ibland används i stället begrepp såsom *vetskap* och *insikt*, men dessa förutsätter att det verkligen är sant att p. Man kan inte veta att jorden är platt, om den faktiskt är rund, men man kan vara säker på att den är platt, trots att den faktiskt är rund. I straffrättsliga sammanhang gör det dock inte så mycket om man använder begreppen vetskap eller insikt i stället för begreppet visshet. Förutsättningen är ju att det är bevisat, att det som vissheten avser – att en rättsstridig gärning förövats – faktiskt har skett.

Inom området för icke-tro kan man göra skillnad mellan det fall, att frågan huruvida det är sant att p inte har aktualiserats för personen, och det fall att den har aktualiserats. I det senare fallet föreligger både misstanke att p och misstanke att icke-p. Att *misstänka* att något skall hända är detsamma som att se som praktiskt möjligt att händelsen kommer att inträffa. Samma sak kan uttryckas så att personen tror att händelsen kanske (möjligen) kommer att inträffa.

Också här är framställningen något förenklad. Enligt en mer sofistikerad begreppsbildning krävs vissa positiva skäl för en misstanke. I så fall följer icke misstanke att icke-p automatiskt från misstanke att p. Och man måste med misstanke sidoordna ett par olika hålla för möjligt-begrepp (icke-tro att icke-p och icke-visshet att icke-p konstituerar två sätt att hålla för möjligt att p). Dessa distinktioner är onödiga, om man utgår från att det är obehövt att i uppsåtsläran beakta att tro att icke-p kan vara förenlig med misstanke att p.

Villfarelse (error) är felaktig tro. Någon tror att icke-p, när det är sant att p.

Tveksamhet föreligger när frågan huruvida p är sant har aktualiserats och personen tror varken att p eller att icke-p, dvs han misstänker att p och misstänker att icke-p.

Okunnighet (ignorantia) innebär att vederbörande varken tror eller misstänker något rörande huruvida p. Frågan har inte aktualiserats eller också har han glömt bort att så skett.

Att vara säker på, tro eller misstänka något förutsätter inte att man är medveten därom i den meningen att man tänker därpå eller har uppmärksamheten riktad därpå (NJA 1968 s 500). En kognitiv inställning kräver alltså inte att en viss föreställning är direkt aktuell i en persons medvetande. Det räcker med att han en gång blivit säker på, kommit att tro eller misstänka något och att han inte glömt bort detta. Man har inte ständigt allt som man inte har glömt bort direkt aktuellt i medvetandet. Man tror tusentals saker samtidigt och man

tror saker under långa tidsperioder, utan att de behöver aktualiseras så att man tänker på dem. Å andra sidan består den enda prövningen av att en person inte har glömt bort något visst i att saken aktualiseras. Vi ser här ett exempel på de ofta mycket besvärliga bevisproblem som förknippas med uppsåtsfrågor.

En höggradig affekt eller handlande i överilning utesluter inte heller att gärningsmannen har en viss kognitiv inställning (NJA 1968 s 500).

2.1.3 Gärning, följd och omständighet

Varje konkret gärning, som är straffrättsligt otillåten, kan delas upp i olika komponenter: en central handling eller underlåtenhet, därav orsakade gärningsföljder och beledsagande gärningsomständigheter. Detta har förklarats i I.4.2.3 och I.4.3.1.

I skuldläran utgår man från att en sådan uppdelning görs i varje konkret fall, t ex på följande sätt:

Handling: A slår B i huvudet med en yxa

Följd: B dör

Omständighet: B har inte förfarit på sådant sätt att A befinner sig i en nödvärnssituation enligt BrB 24:1

Avsikten med uppdelningen är att åstadkomma att skuldfrågor hänförs sig endast till följder och omständigheter. Detta mål når man genom att som handling/underlåtenhet välja en medveten och kontrollerad gärning. Frågor om uppsåt/oaktsamhet behöver då inte ställas i relation till denna gärning: det är redan givet att uppsåt föreligger i den delen.

Undantagsvis kan man inte inom ramen för ett handlande, som faller under lagens ord, finna en både medveten och kontrollerad handling eller underlåtenhet. Den handling man finner är då ofrivillig och den underlåtenhet man finner är sådan att det för personen i fråga är omöjligt att utföra den påbjudna handlingen. Ansvar är trots detta inte alltid uteslutet. De närmare förutsättningarna för tillskrivande av skuld i sådana fall anges i 3.4 nedan.

2.1.4 Likgiltighet

Straffrättslig skuld ger underlag för *klander*. Den som på det sätt konformitetsprincipen anger kunde följa lagen, men inte gjorde det, är moraliskt klandervärd, eftersom han är en person som inte på det sätt som kan krävas beaktar

medmänniskors och samhällets fundamentala intressen. Han tar inte i tillbörlig grad hänsyn, han bryr sig inte om att andras intressen kränks.

En sådan likgiltighet för andras intressen och för olika värden, som förtjänar skydd, kan förekomma i olika grader. Tar vi som exempel den otillåtna handlingen att döda en annan människa kan tre svårhetsgrader av likgiltighet – och därmed även av antisocialitet och av klandervärdhet – noteras:

- (1) likgiltighet inför det faktum att han orsakar en annan människas död;
- (2) likgiltighet inför risken att han orsakar en annan människas död;
- (3) likgiltighet inför huruvida det finns en risk att han orsakar en annan människas död.

Likgiltighet är inte detsamma som känslolöshet. Gärningsmannen kan väl uppriktigt beklaga och bli upprörd över vad han gör. Han visar ändå likgiltighet genom att han inte ger (risken för) en annan människas död tillbörlig vikt såsom handlingsskäl.

2.1.5 Principen för gränsdragning mellan uppsåt och oaktsamhet

I svensk rätt används begreppet uppsåt så att det svarar mot den svåraste graden av likgiltighet. Sådan likgiltighet föreligger alltid vid visshet. Den föreligger också ibland vid annan tro än visshet och vid misstanke, men då följer likgiltigheten inte automatiskt av den kognitiva inställningen, utan en särskild prövning måste ske.

Likheterna mellan visshet och annan tro är dock betydande. I båda fallen har gärningsmannen accepterat som sant att (enligt vårt exempel) den andre kommer att dö av gärningen. Frågan är om inte all tro innefattar sådan likgiltighet att den borde utan vidare hänföras till uppsåt. Svensk rätts inställning är emellertid inte denna.

Skillnaden mellan tro och misstanke kommer till synes i att det i allmänhet är mycket lättare att påvisa erforderlig likgiltighet när gärningsmannen trott att p än när han blot misstänkt att p.

Om gärningsmannen varit likgiltig på det allvarligaste sättet, föreligger likväl ej uppsåt om han inte ens insett risken för kränkning, osv. Att enbart lägga vikt vid likgiltighet vore att mer bestraffa karaktär än gärning.

Om gärningsmannen blott misstänker att följderna av en gärning kommer att bli en annan människas död, går det att i en del fall omedelbart dra slutsatsen att han är likgiltig i förhållande till den andres död, nämligen när denna utgör ett syfte, en avsikt med vilken gärningen företas. Principiellt är likgiltigheten mest uttalad i sådana fall och en kränkning som är åsyftad är mer klandervärd än andra.

2.2 UPPSÅT

2.2.1 Inledning

När man i ungefärliga ordalag skall förklara vad som menas med uppsåt, brukar man säga, att en uppsåtlig gärning företas med ”vett och vilja”, gärningsmannen ”förstår vad han gör”. Begreppsbildningen är emellertid betydligt skarpare och mer teknisk än vad dessa uttryck antyder. Ofta används den latinska termen *dolus* i stället för ”uppsåt”.

Typfallet av uppsåtlig gärning är en medveten, kontrollerad handling eller underlåtenhet. Gärningsmannen styr sitt beteende under fullständig medvetenhet om vad som händer. Den specifikt juridiska begreppsbildningen behövs bara för följder av och omständigheter kring gärningar som kännetecknas av sådan uppsåtlighet.

2.2.2 Uppsåt i förhållande till följder

(1) DIREKT UPPSÅT (*dolus directus*). Följden är här ett syfte med gärningen. Den är eftersträvad – antingen som ett mål eller som ett genomgångs- led till ett mål. Direkt uppsåt föreligger alltså både när någon dödar en annan därför att han är arg på denne och när gärningsmannen utför gärningen för att kunna ta den andres pengar. Vad som krävs är att en medveten, kontrollerad gärning utförs ”för att” den andre skall dö, att detta resultat är ett syfte med gärningen, en avsikt med vilken gärningen företas. (En avsikt med vilken en gärning utförs skall skiljas från en avsikt (ett beslut) att utföra en gärning. En viss överlappning råder dock: den som har bestämt sig för att döda någon utför normalt en handling i syfte att den andre skall dö.) Även ett villkorligt syfte konstituerar direkt uppsåt: den som gör inbrott i ett hus för att stjäla, om det finns pengar där eller om han inte träffar på någon person, har direkt uppsåt att stjäla. För direkt uppsåt krävs inte att gärningsmannen värderar syftet positivt (annat än som medel till ett mål) eller att han finner behag i att utföra gärningen. I II.7.5.2 har berörts att en avsikt förutsätter tro på den praktiska möjligheten att lyckas (annars föreligger bara hopp).

(2) INDIREKT UPPSÅT (*dolus indirectus*). Gärningsmannen förstår att följden skall inträffa som ett resultat av gärningen (visshet) men följden är inte ett syfte härmed. Till indirekt uppsåt bör även räknas det fallet, att gärningsmannen ser följden som säkert förbunden med en åsyftad följd (i detta fall ses

alltså inte inträffandet av den relevanta följden som visst). Ett skolexempel: En redare placerar en tidsinställd bomb i lastrummet på ett fartyg i syfte att den skall explodera när fartyget kommit till havs, så att fartyget sjunker och redaren kan få ut försäkringsbeloppet. Till allt detta har han direkt uppsåt. Han ser vidare som en säker följd av att fartyget sänks att en del av besättningen omkommer. Att någon människa skall dö är inte eftersträvat, varken som mål eller medel till ett mål. Men redaren är säker på att människor skall dödas som en följd av att han når syftet att fartyget sänks. I förhållande till annans död har han således indirekt uppsåt.

Den visshet som krävs för indirekt uppsåt torde kunna karakteriseras som ”praktisk visshet”, dvs det krävs att gärningsmannen inte hyser något egentligt tvivel, men det krävs inte att han inte kan föreställa sig möjligheten att han kan ha fel. Ett exempel på sådan visshet torde föreligga i NJA 1977 s 630, där en HD-majoritet uttalade att offrets död hade omfattats av gärningsmannens uppsåt, eftersom vid avsiktligt knivhugg av detta slag måste en dödlig utgång för gärningsmannen ha framstått som praktiskt taget oundviklig.

(3) EVENTUELLT UPPSÅT (*dolus eventualis*). Gärningsmannen förstår att följden kan inträffa som ett resultat av gärningen (misstanke). Härutöver krävs att det vid ett hypotetiskt prov kan hållas för visst, att gärningsmannen skulle ha företagit gärningen, även om han varit säker på att följden skulle inträffa. I brottsbalkskommentaren förklaras begreppsbildningen så här: ”Det kräves alltså, att han inser att det föreligger en risk för effekten, men detta är inte tillräckligt. Man skall dessutom om honom våga påstå, att han är så hänsynslös att han skulle ha handlat som han gjort även om han vetat att risken skulle förverkligas. Ett exempel på *dolus eventualis* är det fallet, att någon lägger ut gift för att döda råttor, att grannens hund äter därav och dör och att den som lade ut giftet insåg risken härför men skulle ha lagt ut giftet även om han varit säker på att en hund skulle komma att förtära giftet och dö därav.”

I brottsbalkskommentaren sägs följande i anslutning till brottet oredlighet mot borgenärer (BrB 11:1): ”Om ... en fränskild man med underhållsskyldighet gentemot sin förra hustru överlåter tillgångar till en annan kvinna, med vilken han ämnar ingå nytt äktenskap, i så stor omfattning att han därigenom blir oförmögen att betala underhållsbidraget, kan han bli att fälla till ansvar enligt förevarande lagrum, även om han skulle hysa förhoppningar om att kunna förtjäna tillräckligt för att trots överlåtelsen kunna betala underhållsbidraget. Inser han risken av att överlåtelsen skall sätta honom ur stånd att göra detta och är förhållandena sådana att det måste antagas att han skulle ha verkställt överlåtelsen även om han varit säker på att den skulle göra honom insolvent, handlar han nämligen med eventuell uppsåt att försätta sig på obestånd genom

åtgärden. Sådant uppsåt föreligger i regel, eftersom motivet för avhändelsen oftast torde vara att säkerställa den nya hustrun för den händelse gäldenären icke skulle lyckas förtjäna tillräckligt för att bestrida underhållsbidraget åt sin förutvarande hustru.”

2.2.3 Uppsåt i förhållande till omständigheter

Eftersom endast en framtida händelse eller ett framtida tillstånd kan utgöra en gärnings mål eller syfte – den avsikt med vilken gärningen företas – är distinktionen mellan *dolus directus* och *dolus indirectus* omöjlig att göra vid redan föreliggande gärningsomständigheter.

(1) VISSHET (”vanligt uppsåt”). Denna form av uppsåt kan sägas svara mot både direkt och indirekt uppsåt.

(2) EVENTUELLT UPPSÅT (*dolus eventualis*). Dels skall gärningsmannen ha misstänkt att något förhöll sig på ett visst sätt (t ex att den sak han köpte var stulen, jfr BrB 9:6 st 1) och dels måste det stå klart, att han skulle ha utfört gärningen, även om han ej blott misstänkt, utan varit säker på att omständigheten förelåg.

2.2.4 Det hypotetiska provet

Den i svensk rätt utnyttjade formen av *dolus eventualis* härrör från en tysk professor (Frank), som 1890 presenterade begreppet i en uppsats. Några år senare gav han ett annat förslag: i stället för ett hypotetiskt prov skulle krävas att gärningsmannen själv tagit ställning: även om han hade varit säker på att följden skulle inträffa eller att omständigheten förelåg, skulle han ha utfört gärningen. (I sådant fall är givetvis det hypotetiska provets utfall positivt, utan särskild prövning.) Franks andra formel anses dock inte vara praktiskt användbar. Bevisvårigheterna är för stora.

I andra länder har Franks första formel liten rättslig betydelse. I Sverige är den alltså central, åtminstone sedan 40 år tillbaka. HD har i några uppmärksammade mål – NJA 1959 s 63 och NJA 1980 s 514 – avvisat andra metoder (såsom det i dansk och norsk rätt utnyttjade s k sannolikhets-uppsåtet) för gränsdragning mellan *dolus* och *culpa*.

Till förmån för den svenska varianten av *dolus eventualis* brukar anföras, att den på ett teoretiskt klart sätt avgränsar området för uppsåt och att det av både bevismässiga och straffvärdemässiga skäl inte går att begränsa uppsåtet till de andra formerna (sålunda skulle det bli nödvändigt att i betydligt större utsträckning än nu kriminalisera oaktsamhet). Häremot kan till en början sägas, att det är möjligt att finna andra teoretiskt lika klara avgränsningar. Exempelvis kunde området för (indirekt) uppsåt bestämmas med hjälp av begreppet tro i stället för begreppet visshet. Men det finns många andra

invändningar mot hypotetisk *dolus eventualis*.

En är att det är svårt att bevisa en s k kontrafaktisk hypotetisk sats. Vilka förhållanden skall vara av betydelse, när man fastställer, hur gärningsmannen skulle gjort i en annan situation – med en annan kognitiv inställning – än den verkliga? Generellt kan väl sägas, att ju starkare gärningsmannens misstanke eller tro är, ju större anledning finns det att räkna med att han skulle ha handlat på samma sätt, om han hade varit säker på att följden skulle inträffa eller att omständigheten förelåg. I detta hänseende råder det för övrigt en klar skillnad mellan tro (ett påståendes sanning är accepterad) och misstanke (ett påståendes sanning är inte accepterad, men gärningsmannen har vissa skäl att hålla påståendet för sant). Ibland kan man förlita sig på gärningsmannens sinnestillstånd: han har kanske varit så upprörd att han inte brydde sig om vad som var fallet eller vad som skulle hända. Ibland kan iakttagelsen av fasta personlighetsdrag ge underlag för bedömningen.

Även om det således finns vissa hållpunkter för genomförande av det hypotetiska provet, är det ändå utomordentligt betänkligt att använda det som gränsdragningskriterium. Det finns en påtaglig risk för att avsevärd vikt läggs vid att gärningsmannen tidigare gjort sig skyldig till brott – eller i vart fall till likartat brott. Man bygger då på en förutfattad mening om att gärningsmannen är ”brottslig” till sin karaktär. En fällande dom kan i själva verket bli enbart en följd av att brott tidigare förövats: en person, som inte förut har begått brott, skulle i motsvarande situation ha frikänts.

En annan principiell invändning mot den hypotetiska varianten av *dolus eventualis* är att det är både svårt att förstå och svårt att få andra att förstå, varför det avgörande för huruvida brott är förövat skall bero på – inte vad som har hänt, utan – vad som skulle ha hänt under andra omständigheter än de verkliga.

Såsom test på gärningsmannens likgiltighet synes denna form av eventuellt uppsåt mer lägga vikt vid gärningsmannens karaktär än vid hans inställning i det konkreta fallet. Det material som presenteras i ett brottmål är dessutom föga ägnat att läggas till grund för en tillförlitlig karaktärsbedömning.

2.3 OAKTSAMHET

2.3.1 Inledning

Begreppet oaktsamhet (*culpa*) har i straffrätten två dogmatiska funktioner. Dels är fråga om ett rättsstridighetsrekvisit och dels är fråga om ett skuldrekvi-

sit. Rörande denna skillnad mellan gärningsculpa och personlig culpa hänvisas till I.9.1.

Skuldformen oaktsamhet har berörts i I.2.4.2. Där anges att sådan oaktsamhet förekommer i två varianter: medveten och omedveten.

2.3.2 Medveten oaktsamhet

Medveten oaktsamhet (*luxuria*) är identisk med misstanke, tveksamhet, och skiljer sig således från eventuellt uppsåt endast däri att det hypotetiska provet utfaller negativt i stället för positivt.

Den som är medvetet oaktsam har tillfälle att rätta sig efter lagen. (Stöd för ansvar ges således av konformitetsprincipen formulerad i indikativ; se 1.1 ovan.) Han är emellertid mindre klandervärd än den som handlar uppsåtligt, eftersom hans likgiltighet är av mindre förkastligt slag (se 2.1.4): han är blott likgiltig inför risken att något händer eller föreligger.

2.3.3 Omedveten oaktsamhet

Omedveten oaktsamhet (*negligentia*) brukar karakteriseras så att gärningsmannen hade "skälig anledning anta" eller "borde ha förstått" (mer korrekt är: "skulle ha förstått om han hade gjort vad han borde") att en viss följd skulle inträffa eller att en viss omständighet förelåg.

Omedveten oaktsamhet baseras på konformitetsprincipens formulering i konjunktiv (se 1.1). Av 2.1.4 framgår att den omedvetet oaktsamme är mindre klandervärd än den medvetet oaktsamme, eftersom den likgiltighet han visar är mindre förkastlig (likgiltighet huruvida det finns risker). Till all lycka har man inte laborerat med hypotetiska prov för att dra gränsen mellan de två formerna av oaktsamhet.

Omedveten oaktsamhet är detsamma som att gärningsmannen skulle ha på relevant sätt förstått, att han orsakade något visst eller att någon viss omständighet förelåg, om han hade gjort X, som han hade förmåga och tillfälle att göra och som han borde ha gjort. Den relevanta "förståelsen" är visshet, tro eller misstanke – i samtliga fall har ju vederbörande tillfälle att följa lagen.

Konstaterande av att någon har varit omedvetet oaktsam sker i två steg. Utgångspunkten är därvid att gärningsmannen inte förstått, ens i form av misstanke, att något visst var fallet (t ex att en uppgift i en inkomstdeklaration är osann eller att en sak är tjuvgods) eller att något visst skulle komma att inträffa (t ex att en person skadas eller dödas).

Det första ledet av culpabedömningen (*orsaksledet*) består i att man klargör vad gärningsmannen skulle ha gjort för att komma till relevant tro eller misstanke. Ofta är det något tämligen enkelt som skulle leda därtill: ett utnyttjande av tankeförmåga och förstånd. Detta kan ske på många sätt: genom att tänka (efter), vara uppmärksam, skaffa information, skaffa hjälp att få information, utöva självkontroll, sätta sig i stånd att ha information tillgänglig (t ex genom att föra anteckningar, bokföring), osv. Man måste dock alltid beakta gärningsmannens personliga förmåga vid tillfället i fråga. Han kanske råkade i panik och förlorade förmågan att tänka sig för. Detta hindrar inte att han var culpös på ett tidigare stadium, men den saken får provas för sig. Barn och vissa psykiskt avvikande kan sakna förmåga att komma till en viss insikt och inte heller alla "normala" vuxna kan förstå t ex komplicerade orsakssammanhang.

Det andra ledet av culpabedömningen (*klandervärdhetsledet*) går ut på att motivera att något, som gärningsmannen hade förmåga och tillfälle att göra och som skulle ha lett till att han nått relevant tro eller misstanke, också är något som han borde ha gjort. Det skall med andra ord rimligen – sett ur hans perspektiv – ha kunnat begäras av honom, att han gjorde vad som erfordrades för att nå insikt. Liksom vid bedömning av gärningsculpa ställs kraven olika i olika sammanhang och för personer i olika roller. Bedömningen av personlig culpa skall emellertid göras så individuell som möjligt. Tanken är att hänsyn skall tas till gärningsmannens speciella svagheter (men inte till hans eventuella överlägsenhet i något hänseende), såsom underlägsen fysisk styrka eller rörelseförmåga (sådan är dock sällan av betydelse), syn, hörsel, skicklighet, kunskap, utbildning, erfarenhet, intelligens, och även sådant som mentalsjukdom, nervös läggning (men knappast dåligt humör) och tillfälliga tillstånd av skräck, förvirring, bedövning eller utmattning.

Vid omedveten oaksamhet klandras gärningsmannen för att inte ha visat tillräcklig aktsamhet i fråga om att undvika att göra något, som han förutsätts inte vilja göra: föröva en rättsstridig gärning. Han har inte kontroll över situationen, ty han hade inte tillfälle att rätta sig efter lagen, men han borde ha sett till att ha sådan kontroll (genom att tänka sig för eller på något annat sätt skaffa erforderlig insikt).

Såsom angivits är straffrättslig bedömning av omedveten culpa individinriktad. Ofta inleder man dock bedömningen med mer "objektiva" överväganden. Man frågar, hur folk i allmänhet eller folk som är särskilt hemma på området i fråga skulle ha gjort för att komma till relevant insikt. Även på detta område försöker domstolarna använda standarder. En viss omtanke, en viss

ansträngning att bruka sitt förstånd, en viss beredskap att handskas med olika situationer, en viss försiktighet i livsföringen begärs av envar. Men kraven varierar i olika sammanhang och för personer i olika roller. Om någon ger sig in på ett företag, som kräver särskild kunskap, begär vi normalt att han i förväg skaffar sig denna kunskap. Oaktsamheten kan då bestå i att gärningsmannen ej skaffat sig insikt om att han inte skulle ha tillräcklig insikt i vissa typer av situationer. Vi begär mer av yrkesmän än av lekmän i saker som rör ifrågavarande yrkesområde. Sådana kontextberoende standarder kan, såvitt gäller personlig culpa, endast sällan hämtas från andra delar av rättsordningen eller utanför denna (ett exempel är skattebetalarens skyldighet att förse sig med och behålla erforderligt underlag för självdeklaration; ett annat är de trafikkskador en körkortsinnehavare förutsätts ha).

Domstolarna motiverar ofta sin slutsats, att gärningsmannen inte var culpös, genom att säga att han befann sig i villfarelse (eller okunnighet) och denna var ursäktlig. Härmed menas att han inte hade skälig anledning anta att en rättsstridig gärning skulle fullbordas, dvs han var inte omedvetet oaktsam. För en sådan slutsats räcker dock inte, att det är beröpligt eller normalt att någon är okunnig eller i villfarelse – det är ju möjligt att vi ändå rimligen kan begära av honom att han gör något för att få bättre insikt.

I detta sammanhang är den s k förtroendegrundsatsen av intresse. Vi grundar vår uppfattning om vad som kommer att hända på presumtioner om rationalitet. Vi litar därför på att andra människor kommer att bete sig någorlunda rationellt (t ex inte utföra dumma eller förbjudna handlingar), såvida vi inte har särskild anledning att tro motsatsen. Fullbordandet av en rättsstridig gärning beror ofta på oväntat beteende hos någon annan än gärningsmannen. Denne har normalt goda skäl att tro, att den andre inte skall uppföra sig som han gör. Vi kan därför inte finna gärningsmannen vara culpös, såvida vi inte rimligen kan begära av honom att han brukade sitt förstånd till att komma fram till att den andre kanske inte betedde sig eller skulle bete sig rationellt (från någon synpunkt).

Vad man har anledning att ta i beräkning är utomordentligt situationsberoende. Den som kör bil vårdslöst har anledning att räkna med att köra på alla möjliga typer av personer: barn, vuxna, åldringar, friska och skröpliga. Den som misshandlar en annan person har normalt en mycket klarare bild av offrets konstitution. Skulle misshandeln leda till offrets död, är det inte alls lika säkert att gärningsmannen varit omedvetet oaktsam, om dödsfallet berott på någon särskild (dold) svaghet hos offret.

2.3.4 Grader av personlig culpa

Vad som sägs om grader av culpa i I.9.4 är relevant också för personlig culpa, med det tillägget att andra typer av omständigheter är avgörande för bedömningen – här är ju fråga om skuld. Eftersom medveten oaktsamhet generellt innebär en mer förkastlig form av likgiltighet än omedveten oaktsamhet, ger den större anledning till klander. Den som är hänsynslös är oaktsam i högre grad än den som är lättsinnig eller oförsiktig. Medveten oaktsamhet är ofta att klassificera som grov oaktsamhet.

Ibland använder lagen uttryckssätt som antyder att särskilt höga krav ställs. Se t ex BrB 21:18 (tjänstefel av krigsman), där ansvar inträder redan vid ”oförstånd” eller ”oskicklighet”.

2.4 VILKEN SKULDFORM ÄR TILLÄMPLIG?

2.4.1 Huvudregler

I BrB 1:2 st 1 sägs, att i balken beskriven gärning skall – om inte annat sägs – anses som brott, endast då den begås uppsåtligt. I BrB är således oaktsamhet kriminaliserad, endast om det är särskilt angivet i ett straffbud.

För specialstraffrätten finns ingen motsvarande regel, men det ligger närmast till hands att uppställa en presumtion med omvänt innehåll, dvs att även oaktsamhet är belagd med straff. Frågan måste emellertid avgöras från fall till fall.

I nyare lagstiftning anges regelmässigt vilken skuldform som krävs. I övrigt får man i vanlig ordning ta ledning av den juridiska kontexten, förarbeten, praxis och doktrin. Vad som gällde för förut gällande bestämmelser och vad som gäller för närstående bestämmelser är av betydelse, liksom straffskalan. Underlåtenhetsbrott och bagatellförseelser får normalt anses vara straffbelagda också vid oaktsamhet. Om förarbetena ger en gärning, som inte är culpös, som exempel på en gärning som inte föranleder ansvar, kan däri ligga en antydning om att det för ansvar räcker med culpa. Av särskild betydelse är straffbestämmelsens syfte. Skulle den i praktiken vara verkningslös, t ex på grund av bevissvårigheter, om endast dolus vore straffbelagd, finns skäl att anta att culpa är tillräcklig (NJA 1966 s 229).

Konformitetsprincipen anger, att det är från rättvisesynpunkt möjligt att straffbelägga både uppsåt och oaktsamhet. Den säger inte att man bör göra

det. Huruvida en viss gärningstyp bör straffbeläggas vid både uppsåt och oaktsamhet är en rättspolitisk fråga att ta ställning till vid varje enskild straffbestämmelse. Se därom I.1.5.4.

2.4.2 Blandade skuldrekvisit

Normalt fordras vid en brottstyp antingen uppsåt eller oaktsamhet. Ibland krävs emellertid uppsåt i vissa delar, medan det räcker med oaktsamhet i andra. Exempel härpå finner man i BrB 9:7, 11:3, 15:6 och 7 samt 17:11. Sålunda krävs vid häleriförseelse enligt 9:7 st 1 uppsåt i alla hänseenden, utom vad gäller förbrottets existens – i denna del räcker det med oaktsamhet.

I specialstraffrätten framgår en sådan kombination inte alltid av lagtexten. Även om culpa i princip är den tillämpliga skuldformen kan straffbestämmelsens handlingsverb vara sådant att brottet inte kan förövas utan en uppsåtlig gärning (som svarar mot en del av brottsdefinitionen). Om det t ex enligt en lokal ordningsstadga är förbjudet att bada på en viss plats, kan endast den som uppsåtligt befinner sig i vattnet anses ”bada”; den som råkar ramla i vattnet och inte stannar kvar längre än nödvändigt ”badar” alltså inte.

2.4.3 Preciserade skuldrekvisit

I lagtext förstås med ”uppsåt” och ”oaktsamhet” alla former av uppsåt respektive oaktsamhet. Såväl i BrB som i speciallagstiftningen ställs ibland strängare krav. I stället för uppsåt i vilken form som helst kan krävas direkt uppsåt (”avsiktligen”, ”med avsikt”, ”i syfte att”, ”för att”, ”söker”). Culpakravet kan begränsas så att det krävs grov oaktsamhet eller ringa oaktsamhet undantas.

När i BrB 13:10 och 15:9 ordet ”insikt” används, bör detta tolkas så att eventuellt uppsåt inte räcker för ansvar. (I BrB 9:7 måste däremot ”insåg” avse alla uppsåtsformer.)

I äldre specialstraffrättsliga bestämmelser förekommer uttryck såsom ”vetenskap”, ”kännedom” och ”mot bättre vetande” (t ex RB 9:1–2). Det riktiga torde vara att genom tolkning i det enskilda fallet försöka utröna om uttrycket i fråga bör avse alla uppsåtsformer eller om eventuellt uppsåt faller utanför.

I stället för ”oaktsamhet” förekommer i lagtext ibland ”vårdslöshet”, ”försummelse” (dvs oaktsam underlåtenhet) eller ”oförstånd”. När i SmittskyddsL § 26 st 1 talas om ”misstanke” avses medveten oaktsamhet. Se I.7.6.2(2). Vid hälsofarligt kvacksalveri undantas vissa individuella brister

som relevanta vid culpabedömningen. Någon egentlig avvikelse från en culpabedömning i vanlig ordning är det inte fråga om (se ovan 2.3.3). Se I.7.6.2(3).

Vid s k företagaransvar och liknande (se I.4.6.3–5) förekommer att skuldkravet på ett eller annat sätt ges en speciell utformning.

2.4.4 Strikt ansvar

Strikt ansvar innebär att ansvar åläggs oberoende av uppsåt eller oaktsamhet. Detta strider mot konformitetsprincipen.

I nästa kapitel skall närmare anges hur i en del situationer kravet på täckning med uppsåt/oaktsamhet efterges och hur gränsen dras mellan relevant och irrelevant okunnighet eller villfarelse. (Exempelvis krävs inte vid rattfylleri att uppsåtet omfattar själva graden av påverkan av berusningsmedel.) Här är fråga om något annat: vid brottstypen i fråga är överhuvudtaget ingen skuldform relevant.

Finns det i svensk rätt överhuvudtaget några gärningstyper som är straffbelagda under strikt ansvar? I förarbetena till sjöarbetstidslagen (1970:105) sägs att ansvaret är strikt vid gärningar som nämns i § 20 p 1 och p 2. I övrigt är det svårt att finna exempel. Stöd från rättspraxis finns inte. Den uppsåtspresumption som är föreskriven vid yttrandefrihetsbrott (se III.15.2.4) medför inte strikt ansvar, men skillnaden behöver i praktiken inte vara märkbar.

Om strikt ansvar skulle förekomma, skulle det endast vara vid bagatellförseelser och sådana kommer mycket sällan under domstols prövning. Antingen godkänns föreläggande av ordningsbot eller strafföreläggande eller också lämnas rapporteftergift från polisens sida. Vid många bagatellförseelser är det dessutom så att man knappast kan tänka sig att de förövas utan uppsåt eller oaktsamhet i något hänseende. Ett exempel är sådan parkering som straffbeläggs i VTK § 164 p 5 (jfr §§ 69–77). Av § 78 följer nämligen att ouppsåtligt uppställande inte utgör sådan felparkering som avses i föregående paragrafer.

3 Täckning med uppsåt eller oaktsamhet

3.1 HUVUDREGLER

3.1.1 Täckningsprincipen

Täckningsprincipen innebär att gärningsmannens uppsåt/oaktsamhet bör ”täcka” den rättsstridiga gärningen. Givet är att det inte kan krävas fullständig kongruens mellan gärningsmannens verklighetsbild och den som styrks i rättegång. Hur stor skillnaden kan vara utan att kravet på täckning åsidosätts är omtvistat. Vidare görs vissa undantag från kravet på täckning.

Föremål för täckning är den rättsstridiga gärningen. Såsom framgår av I.2.5.1 består denna av tre komponenter:

- (1) straffbelagd gärning;
- (2) den straffbelagda gärningen strider mot svensk lag; och
- (3) ingen särskild omständighet som gör gärningen tillåten föreligger.

Helt klart är att (1) och (3) skall täckas med uppsåt/oaktsamhet. Se t ex V.6.1.4. Däremot synes frågan huruvida någon form av täckning av (2) krävs aldrig ha ställts. Men man kan naturligtvis tänka sig t ex att någon felaktigt tror att han befinner sig utanför svenskt territorium, när han förövar en viss gärning som utgör brott, endast om den förövas i Sverige. Konformitetsprincipen torde innebära att sådan villfarelse är relevant.

I fråga om täckning vid medverkan hänvisas till V.4.3.4.

Omständigheter som ligger utanför brottsbegreppets ram – straffbarhetsbetingelser (se I.2.5.4) eller åtalsförutsättningar, t ex sådana som nämns i BrB kap 2 - behöver givetvis inte vara täckta av uppsåt/oaktsamhet.

Uppsåt/oaktsamhet skall föreligga vid tiden för den kontrollerade, medvetna gärningen eller i vart fall under dennas slutfas. Vid snyltning (BrB 9:2 st 2) föreligger erforderligt uppsåt när gärningsmannen från början avsåg att inte göra rätt för sig, men även när tanken att inte göra rätt för sig uppkommit först sedan han tillgodogjort sig det som tillhandahållits under förutsättning av kontant betalning (t ex en måltid på en restaurang). Den som ouppsåtligen tillfogar en annan person viss skada och sedan han kommit till insikt härom

fortsätter att – nu uppsåtligt – tillfoga den andre skada, måste anses ha uppsåt som täcker hela skadan.

Efterföljande uppsåt/oaktsamhet (*dolus/culpa subsequens*) är aldrig relevant. Enbart föregående uppsåt/oaktsamhet (*dolus/culpa praecedens*) kan däremot i en del fall ersätta samtidig täckning. Frågan behandlas nedan i 3.4.

Vad som mer i detalj måste täckas är helt beroende av vilka brottsförutsättningarna är. Vid incestbrott föreligger inte uppsåt om inte blodsbandet är omfattat av uppsåt. Vid tex bedrägeri och förskingring är skaderekvisitet så utformat, att det inte krävs ens eventuellt uppsåt till slutlig förlust. Vid förskingring föreligger ej uppsåt om gärningsmannen anser sig vara likvid och solvent. Vid vårdslöshet mot borgenärer föreligger ej uppsåt om gärningsmannen tror att utgifterna är motiverade (åtminstone på lång sikt) eller att rörelsen inte blir förlustbringande. Vid ocker krävs uppsåt i förhållande till missförhållandets existens och att ett kausalförhållande råder mellan underläge och rättshandling. Vid stöld måste uppsåtet också hänföra sig till att den som tappat eller kvarglömt något utom annans besittning haft utsikt att återfå saken om den lämnas kvar på platsen. Osv. Osv.

3.1.2 Vad menas med ”täckning”?

Utgångspunkten är att en viss rättsstridig gärning har förövats. Denna kan beskrivas på det mest obestämda sättet genom att man använder lagens ord. Men den kan också beskrivas i mycket mer bestämda ordalag. I själva verket kan varje konkret gärning beskrivas på en oändlig mängd olika sätt även om beskrivningarna utgör preciseringar av den allmänt hållna beskrivning som sker med hjälp av lagens ord.

På motsvarande sätt kan man med olika grad av precision teckna den bild av verkligheten som svarar mot gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet.

För att den rättsstridiga gärningen skall vara ”täckt” måste i princip följande fråga besvaras jakande: Antag att en verklighetsbild som omfattas av gärningsmannens uppsåt/oaktsamhet vore riktig. Skulle han i så fall ha förövat ”samma” sorts rättsstridiga gärning som han faktiskt har gjort? (Med ”samma” typ av rättsstridig gärning bör förstås detsamma som i konkurrensläran; se V.11.2.1.)

Av det sagda följer bl a följande:

– Vid alternativa brottsrekvisit föreligger täckning även om uppsåtet/oaktsamheten skulle hänföra sig till ett annat alternativ än det som uppfyllts i det konkreta fallet. Antag att någon förövat en rättsstridig gärning, som rubriceras som ocker, och att det skett under utnyttjande av annans trångmål. Täckning föreligger även om gärningsmannen tror att han utnyttjat den andres lättsinne, men inte dennes trångmål. På motsvarande sätt kan täckning av

skattebedrägeri föreligga, när gärningen avser en avgift, men gärningsmannen tror att det är fråga om en skatt.

– Vid gradindelade brottsarter och vid kvalificerade och privilegierade brotts typer kan den slutliga brottsrubriceringen avvika ”nedåt” – jämförd med rubriceringen av den rättsstridiga gärningen – därför att uppsåtet inte räcker för att döma för en så allvarlig gärning som faktiskt förövats. Sålunda kan BrB 3:3 vara att använda, trots att nödläge ej förelegat, men kvinnan trott sig vara i sådant. Bestämmelsen om bodräkt (BrB 8:3) blir tillämplig, trots att relevant relation ej förelåg, om gärningsmannen felaktigt trodde att en sådan relation rådde. Omständigheter som föranleder att ett brott klassificeras som grovt måste vara täckta för att det svårare brottet skall anses vara förövat. Den som stulit något som är mycket värdefullt kan inte dömas för grov stöld, om han tror att det tillgripna har lågt värde. Beroende på hur hans uppsåt är beskaffat blir han i stället att döma för stöld eller snatteri.

– Gränsen för hur obestämd gärningsmannens verklighetsbild får vara, utan att det brister i täckningen, sätts av lagens ord. Vid sakhäleri krävs inte mer än att ”frånhänt annan genom brott” är täckt; gärningsmannen behöver alltså inte ha någon närmare uppfattning om hur förbrottet är beskaffat. Men avser uppsåtet blott t ex smuggling är ”frånhänt annan genom brott” inte täckt. Vid skattebedrägeri krävs inte att gärningsmannens uppsåt avser skatt av viss art eller visst belopp (hans uppfattning om beloppet påverkar dock brottsrubriceringen på samma sätt som i nyss nämnda exempel rörande stöld).

Det finns ingen principiell skillnad mellan täckning med uppsåt och täckning med oaktsamhet. Men i allmänhet är culpafallen mindre problematiska. I dem krävs ingen utredning om vad gärningsmannen faktiskt har förstått. Man kan alltid nöja sig med att försöka styrka omedveten oaktsamhet. Det räcker då i regel med att beskriva den rättsstridiga gärningen på ett sätt, som inte föranleder tvekan om att täckningsrelationen föreligger, och så ställa frågan, om gärningsmannen skulle ha misstänkt att en sådan beskrivning var på väg att förverkligas, om han hade gjort X, som han kunde och borde göra.

Den följande framställningen gäller både dolus och culpa, men det är inte säkert att culpa alltid nämns som alternativ till dolus.

3.2 UNDANTAG

3.2.1 Överskjutande uppsåtsrekvisit

Överskjutande uppsåtsrekvisit har berörts bl a i I.2.5.1(I), V.2.1.2 samt V.3.2.3 och V.3.3.2. Sådana rekvisit behöver givetvis inte täckas av uppsåt.

Det vore t ex egendomligt att vid stöld kräva att gärningsmannen har uppsåt i förhållande till sitt tillägnelseuppsåt.

3.2.2 Fristående brottsrekvisit

Vid en del brottsrekvisit är förutsatt att täckning inte erfordras. De viktigaste exemplen är följande:

- BrB 15:4 st 1. En villfarelse av innehåll, att utsagan är utan betydelse för saken, är således irrelevant.
- BrB 23:6 st 3. Vid underlåtenhet att avslöja eller hindra brott krävs inte täckning av att den gärning som var å färde fortskridit så att den är brottslig.
- BrB kap 19, 21 och 22. Täckning krävs inte av att krigstillstånd eller beredskapstillstånd föreligger i de fall där sådant tillstånd är förutsättning för brott. Ståndpunkten har försvarats med att här är egentligen fråga om när ett straffstadgande träder i kraft.

I sammanhanget kan även erinras om BrB 5:1 st 2. Att gärningsmannen tror att uppgiften är sann är irrelevant. I sådant fall kan han dock ha haft skäl原因 grund för att hålla den för sann. Undantagsregeln innehåller därför en sorts oaktsamhetsrekvisit, ehuru det närmast är fråga om gärningsculpa. Förhållandet är likartat i BrB 15:4 st 2.

3.2.3 Självförvållat rus och självförvållad tillfällig sinnesförvirring

I BrB 1:2 st 2 sägs att brott kan vara förövat, även om gärningen begåtts under självförvållat rus eller när gärningsmannen eljest genom eget vållande tillfälligt var från sina sinnens bruk. Vid sidan av berusning med alkohol, narkotika, osv gäller lagrummet alla möjliga typer av omtöckning, förvirringstillstånd och personlighetsförändringar. Beträffande s k patologiskt rus hänvisas till 4.2 nedan.

Att ett tillstånd är självförvållat är detsamma som att det är ett resultat av att gärningsmannen varit oaktsam. Både gärningsculpa och personlig culpa i förhållande till tillståndets uppkomst erfordras. Vid omtöckning på grund av medicinering i enlighet med ordination har man att utgå från att tillståndet inte är självförvållat; även om gärningsmannen skulle vara medveten om sin överreaktion på läkemedlet kan det vara försvarligt att han använder det. Ej heller ett mindre överskridande av en ordination behöver vara oaktsamt.

En stor andel av brottsliga gärningar – särskilt bland våldsbrotten – förövas under inflytande av berusningsmedel, främst alkohol. Det har således stor

praktisk betydelse hur reglerna om uppsåt och oaktsamhet utformas vid frivillig berusning. I det följande talas endast om självförvållat rus, men samma överväganden gäller för annan självförvållad sinnesförvirring.

I svensk doktrin har en rad olika åsikter framförts om hur man borde försvaga kravet på täckning med uppsåt. Viktigast är dessa två:

(1) Domstolen skall bortse från att gärningsmannen varit berusad och pröva, om han skulle ha haft uppsåt, om han hade varit nykter. Detta hypotetiska prov är annorlunda än provet vid *dolus eventualis*. En faktisk brist i uppsåtet undanröjs genom att man konstaterar, att bristen inte skulle ha förelegat om gärningsmannen inte hade varit berusad. Man önskar således bortse från brister i uppsåtet som har orsakats av berusningen. Undantag görs vid överskjutande uppsåtsrekvisit och i övrigt när en brottstyp som ett väsentligt moment förutsätter en särskild avsikt eller ett kvalificerat uppsåt; här gäller vanliga uppsåtskrav.

(2) Domstolen skall fingera att uppsåt har förelegat. Samma undantag görs som under (1).

För någon av dessa lösningar talar bl a de stora svårigheterna att bevisa uppsåt, när gärningsmannen varit påtagligt berusad. Mot talar bl a att konformitetsprincipen kränks och att det i allmänhet finns bestämmelser om culpa-brott att tillämpa, när uppsåt inte kan bevisas. Dessutom står det faktiskt inget i BrB 1:2 st 2 om att uppsåtskravet skall efterges på något sätt. Där står inte mer än att självförvållat rus i och för sig inte utgör en ursäkt. Den historiska bakgrunden är att en gång i tiden föranledde sådan berusning att straffet sattes lägre än eljest.

Praxis har länge varit svårtolkad och vacklande, men i och med NJA 1973 s 590 har rättsläget i någon mån klarlagts. En berusad man, som felaktigt trodde sig återfinna familjens barnvagn, tog denna med sig hem. Han dömdes för egenmäktigt förfarande. Ansvar för stöld kom inte i fråga, eftersom kravet på bevisning av överskjutande tillägnelseuppsåt inte får efterges. HD uttalade följande om tolkningen av BrB 1:2 st 2:

”Beträffande innebörden av detta stadgande har olika meningar framförts. Av förarbetena till BrB att döma synes lagstiftaren ha avsett att, i överensstämmelse med vad som ansågs vara gällande rätt, kravet på uppsåt eller oaktsamhet skulle i viss utsträckning eftergivnas vid självförvållat rus och liknande tillstånd. Detta medförde bl a att straffrihet inte skulle medgivas av den anledningen att gärningsmannen till följd av sitt tillstånd misstagit sig i fråga om en viss omständighet på sätt som eljest utesluter straffbarhet. Vid balkens tillkomst har syftet uppenbarligen varit att låta denna uppfattning om

viss eftergift från kravet på subjektivt brottsrekvisit komma till uttryck i 1 kap 2 § 2 st. Enligt vad som framgår av ett motivuttalande bör emellertid stadgandet i regel ej anses innebära, att avsteg skall göras från krav på uppsåt, när en viss brottstyp såsom väsentligt moment förutsätter särskild avsikt eller i visst avseende kvalificerat uppsåt.

Mot en tolkning av stadgandet i enlighet med vad nu sagts har riktats invändningar. Sålunda har gjorts gällande, att svensk rätt ej intagit den stränga standpunkt som förutsattes vid stadgandets tillkomst och att anledning saknas att i stadgandaet inlägga mer än att, såvitt gäller uppsåtligt brott, vid tillämpning av de olika straffbestämmelserna skall beaktas att rus, varunder gärningsmannen handlat, ingalunda behöver utesluta uppsåt hos denne, låt vara att han kanske inte beslutat sig för handlingen efter ett medvetet val mellan olika möjligheter. Denna tolkning, som alltså innebär att vanliga regler om uppsåt skall tillämpas även i berusningsfallen och att följaktligen också en av berusningen framkallad villfarelse skall leda till strafffrihet, har av sina förespråkare ansetts bättre överensstämma med äldre rätt och innebära en i stort sett ändamålsenlig lösning av problemet om straffansvar vid rus.

Väl må det förhålla sig så, att det sätt varpå man vid BrB:s tillkomst avsåg att lösa det föreliggande problemet ej är invändningsfritt. Frågan var emellertid föremål för närmare överväganden, och mot det förslag i denna fråga, som framlagts i lagstiftningsärendet och som antogs oförändrat i sakligt hänseende, framställdes under ärendets behandling i olika instanser inte någon anmärkning. Att tolka ifrågavarande stadgande i balken i enlighet med vad som framgår av förarbetena är väl förenligt med ordalydelsen. Med hänsyn till dessa förhållanden kan tillräckliga skäl ej anses föreligga att i tillämpningen begränsa innebörden av stadgandet på sätt som ifrågasatts.”

Man må tycka vad man vill om denna argumentation. HD:s dom måste anses ge uttryck för gällande rätt. Men rättsläget är fortfarande mycket oklart: (a) HD har inte tagit ställning till vilket alternativ för eftergivande av kravet på uppsåt som skall gälla. Behövs ett hypotetiskt prov eller behövs det inte? (b) Om gärningen faller under olika straffbestämmelser, för vilket brott skall då dömas? Om en berusad person ouppsåtligt allvarligt skadar en annan, skall han dömas enligt BrB 3:5 (misshandel) eller 3:6 (grov misshandel)? Hur skall man göra när man har möjlighet att fingera antingen uppsåt eller oaktsamhet?

(c) Hur skall man förfara, när det på grund av berusningen inte föreligger någon medveten, kontrollerad gärning, som faller under brottsbeskrivningen?

Fingera att en sådan har förelegat eller fingera ett uppsåt på ett tidigare stadium (då gärningsmannen var nykter)?

(d) Hur stark måste berusningen vara för att kravet på uppsåt skall efterges? Här är ju fråga om en kontinuerlig skala från lättaste påverkan till medvetsslöshet. Endast om man under (a) kräver att det hypotetiska provet skall genomföras, finns en teoretisk grund för en gränsdragning mellan relevant och irrelevant påverkansgrad (då efterges kravet nämligen om berusningen – oberoende av hur stark den är – orsakat bristen i uppsåtet). En annan sak är att det ofta måste vara svårt att skaffa sig en hållbar uppfattning om vad gärningsmannen skulle ha förstått om han hade varit nykter.

(e) Antag att en kraftigt berusad rattfyllerist kör på och dödar en annan person. Skall han dömas för mord (eller dråp)? Så sker inte i praxis, men borde det inte ske om man följer NJA 1973 s 590?

Vid culpabrott kan vanliga regler om oaktsamhet tillämpas utan avvikelse. Vad gäller gärningsculpa innebär självförvållad berusning i regel att den s k övertagandegrundsatsen blir tillämplig (se I.9.2.5); redan genom att berusa sig kan gärningsmannen vara oaktsam i förhållande till vad han senare gör. Vid bedömningen av personlig culpa kan man finna att han borde ha tänkt sig för, osv redan medan han var nykter (se vidare 3.4.1 nedan). Knyts oaktsamhetsbedömningen enbart till gärningstillfället finns inget som hindrar att man helt enkelt bortser från den självförvållade försvagningen av insikter, omdöme och färdigheter. Genom kravet att berusningen skall vara självförvållad blir culpa-bedömningen ändå helt individinriktad.

3.3 PRECISERINGAR

3.3.1 Verkan av villfarelse, tveksamhet och okunnighet

Angående begreppens innebörd hänvisas till 2.1.2 ovan.

Det brukar sägas, att villfarelse eller okunnighet utesluter uppsåt. Detta är inte mer än till hälften sant. Det är nämligen nödvändigt att skilja mellan uppsåt i förhållande till positiva rekvisit och uppsåt i förhållande till negativa rekvisit.

Vad först gäller uppsåt i förhållande till positiva rekvisit (att p) är det i princip riktigt att villfarelse och okunnighet utesluter uppsåt. Vid tveksamhet får prövas om förutsättningarna för eventuellt uppsåt är uppfyllda.

Negativa rekvisit är vanligt förekommande. Varje undantagsregel ger upphov till ett negativt rekvisit. Sålunda gör BrB 24:1 till brottsrekvisit att det inte

är så, att gärningsmannen är utsatt för brottsligt angrepp, osv. Även själva brottsbeskrivningarna innehåller negativa rekvisit. Ett exempel är "olovligen", som bl a är liktydigt med "samtycke föreligger inte".

Vid negativa rekvisit har villfarelse och tveksamhet samma verkan som vid positiva rekvisit. Men i fråga om okunnighet är det tvärtom så att uppsåtskravet är uppfyllt, dvs man kan säga att endast villfarelse utesluter uppsåt. Detta beror på att uppsåtsprövningen innebär att en sann – såvitt styrkts i rättegången – bild av verkligheten och gärningsmannens bild av verkligheten jämförs med varandra. När gärningsmannen är okunnig om huruvida t ex samtycke givits och sådant ej faktiskt har givits, saknas samtycke i båda "bilderna" och de stämmer såtillvida överens.

Personlig culpa föreligger alltid vid tveksamhet. Vid villfarelse eller okunnighet krävs att villfarelsen eller okunnigheten är "oursäktlig". Ofta konstateras, att en villfarelse eller okunnighet är oursäktlig, med hjälp av frasen "gärningsmannen hade skälig anledning anta att p (icke-p)". Det skall dock noteras, att samma uttryck kan förekomma i domsmotiveringar rörande uppsåt. Att gärningsmannen hade skälig anledning tro något visst framförs då som stöd för ett påstående om att han hade uppsåt eller – vanligen – att han var i villfarelse. – Observera att "skäligen kan antagas" i BrB 9:6 st 2 ingår i definitionen av den straffbelagda gärningen och således inte har med skuldrekvisiten att göra.

3.3.2 Orsaksförlopp

Ofta föreligger skillnader mellan ett verkligt händelseförlopp och det som gärningsmannen har föreställt sig. Sådana skillnader kan gälla

- detaljer i händelseförloppet (A har uppsåt att döda B genom att skjuta ihjäl honom, men B dör av skrämsel när han ser A sikta på sig);
- tidpunkten för resultatets inträffande (A har uppsåt att döda B genom en serie giftdoser, men B dör redan av den första dosen; eller A har uppsåt att slå ihjäl B, tror att han har lyckats därmed och försöker dölja "liket" genom att kasta det i sjön – i verkligheten är B vid liv då han hamnar i vattnet och han dör genom drunkning).

I doktrinen ser man ofta uttalanden av innebörd att uppsåt inte föreligger, om skillnaden är "betydande" eller "alltför stor". Här, hävdas, att sådana överväganden är obehövliga. Avgörande är om gärningsculpa föreligger. Avvikelser som ligger inom ramen för ett otillåtet risktagandes relevansområde påverkar alltså inte uppsåtsfrågan. I det sistnämnda exemplet har man

således att pröva om förfarandet att kasta kroppen i sjön och därigenom döda kan sägas ligga inom relevansområdet för det otillåtna risktagande som består i att slå B. Svaret blir nog nekande och därmed är klart att A har gjort sig skyldig till försök till mord, inte fullbordat mord. Det får därefter självständigt prövas, om han har förövat vållande till annans död genom att kasta det föregivna liket i sjön.

En skillnad mellan ett verkligt och ett föreställt händelseförlopp kan också uppstå på det sättet att gärningen orsakar ett avsett eller förutsett resultat hos ett annat objekt än tänkt,

- antingen så att gärningsmannen förväxlar objekten (han tror t ex att den person han dödar är en annan person eller att den sak han skadar är en annan sak): *error in persona, error in obiecto*;

- eller så att gärningsmannen ”missar” sitt mål och träffar ett annat, som är straffrättsligt likvärdigt (A försöker döda B med ett pistolskott, men dödar i stället C som står bredvid B); *aberratio ictus*.

Förutsatt att objekten i verkligt och föreställt händelseförlopp är straffrättsligt likvärdiga (se ovan 3.1.2) finns inget hinder mot att i exemplen döma för fullbordat mord respektive fullbordad skadegörelse. (I doktrinen påstås dock ibland att i aberratio ictus-fallen bör dömas för försök till uppsåtligt brott (i exemplet rörande B), eventuellt i förening med ett oaktsamhetsbrott (exemplet rörande C).) Objekten är givetvis inte likvärdiga, t ex om A skjuter ett djur i tro att det är en människa eller träffar ett djur i stället för en människa, och vice versa. Detsamma är fallet, om någon inblandad person har någon egenskap som gör att en annan brottstyp aktualiseras. Om A vill slå privatpersonen B, men tar miste på person eller missar, så att i stället polismannen C blir offer för misshandeln, föreligger inte uppsåt i förhållande till våld mot tjänsteman (BrB 17:1). (Är det omvänt så att han felaktigt tror att den han misshandlar är polisman, kan han inte heller dömas för våld mot tjänsteman, utan BrB 3:5 skall tillämpas.)

I sammanhanget kan även noteras, att villfarelse, som inte gäller något brottsrekvisit, är irrelevant, även om den förklarar varför handlingen utfördes (error in motivis). Om A avsiktligt dödar B av svartsjuka, i den felaktiga tron att B har ett förhållande med A:s hustru, har han givetvis uppsåt som räcker för att fälla honom för mord eller dråp.

3.3.3 Underlåtenhetsbrott

Vid underlåtenhetsbrott uppkommer frågan, om det som skall vara täckt är att gärningsmannen ”underlåter” eller att gärningsmannen ”inte gör” något visst. I första fallet, men inte i det andra,

måste uppsåtet avse också grunden för att icke-görandet är en underlåtenhet (se därom I.4.3.2). I praktiken är detta detsamma som att vid äkta underlåtenhetsbrott måste uppsåtet också avse att icke-görandet är straffbelagt och att vid oäkta underlåtenhetsbrott gärningsmannen befinner sig i garantställning (om sådan ställning krävs). Vid de senare har man sedan att välja mellan att det för uppsåt räcker med uppsåt i förhållande till ett faktiskt läge (som rättsligt kvalificeras som innebärande garantställning) och att det också krävs att gärningsmannen förstår att lagen kräver ingripande från hans sida. Om man å andra sidan nöjer sig med uppsåt i förhållande till "inte gör" kan det, åtminstone vid en del enkla äkta underlåtenhetsbrott, vara så att ren okunnighet räcker för uppsåt (se vad som sagts om uppsåt i förhållande till negativa rekvisit i 3.3.1).

Den antydda problematiken är i svensk doktrin i det närmaste outredd och rättsläget är oklart. Som minimikrav måste dock vid oäkta underlåtenhetsbrott uppställas, att gärningsmannen har uppsåt i förhållande till ett faktiskt läge, som utgör grund för att tillskriva honom garantställning. Vid äkta underlåtenhetsbrott kan man nog utgå från att uppsåt i förhållande till att icke-görandet är kriminaliserat inte är erforderligt.

3.3.4 Oaktsamhetsbrott

Relationen mellan personlig culpa och gärningsculpa är något problematisk. Måste den förra täcka den senare? Det finns viss anledning att påstå det, därför att det krävs att existensen av risker i en viss riktning måste vara täckt. I själva verket är dock fråga om täckning av orsaksförloppet, inte av gärningsculpan. Det är för övrigt sällsynt att domstolarna berör denna fråga. Om någon har ådagalagt gärningsculpa tas det – kanske förhastat – som givet att han också sett riskerna eller åtminstone varit omedvetet culpös.

Men ibland sägs, att gärningsmannen också måste ha varit culpös i förhållande till att han åsidosatt sin aktsamhetsplikt, dvs den personliga culpan måste också täcka existensen av en viss aktsamhetsstandard och att denna standard åsidosatts. Här hävdas, att sådan personlig culpa är uppenbart relevant bara när den står i logiskt samband med personlig culpa i förhållande till orsaksförloppet. Det kan väl vara så att gärningsmannen är i villfarelse rörande involverade risker, därför att han är i villfarelse rörande vad han bör göra för att visa erforderlig aktsamhet i viss riktning. Huruvida frånvaro av personlig culpa i förhållande till att en aktsamhetsstandard åsidosatts kan ytterligare beaktas är en öppen fråga.

3.3.5 Blankettkonstruktioner

Se härom I.2.1.2. Den här intressanta frågan är, om den förhållningsregel, som blankettstraffbudet hänvisar till, skall anses "ingå" i straffbudet eller ej. Anses den ingå, har man att leta fram de rekvisit, vartill uppsåt/oaktsamhet hänför sig, ur själva förhållningsregeln. Anses denna inte ingå, kommer (vid culpa: ursäktlig) villfarelse eller okunnighet om vad förhållningsregeln stadgar att utesluta ansvar. Med tanke på att blankettkonstruktionerna motiveras av praktiska skäl – man vill undvika onödiga upprepningar och väldigt komplicerade straffbestämmelser – synes det första alternativet vara åtminstone principiellt godtagbart.

3.3.6 Rekvisit som förutsätter bedömningar

Straffbestämmelserna innehåller ofta termer, som direkt eller indirekt förutsätter värderingar (se I.2.2.5(6) och I.3.3.5). Tydliga exempel på värdestermer i lagtext är "otillbörlig", "beaktansvärd", "avsevärd", "värdefull", "omfattande", "uppenbart missförhållande", "grovt brott" och "ringa fall". Värderingar förutsätts även för att kunna konstatera "missbruk", "fara" eller "skada". Även andra typer av bedömningar än värderingar kan förutsättas. Vid "fara" och "farlig" (se I.5.6 och 7) krävs sannolikhetsbedömning, vid "skälig grund" en bedömning av styrkan hos skälen för att hålla något för sant.

En närmare analys av sådana bedömningar är komplicerad och leder snabbt till besvärliga filosofiska frågeställningar. Det är inte heller möjligt att här närmare gå in på eller ta ställning till hur uppsåtsbedömningen bör företas, när lagen utnyttjar termer av den här typen.

Om man – nästan intill oigenkännlighet – förenklar problematiken, kan man vid värderingar och andra bedömningar utskilja tre nivåer:

- (1) ett faktaunderlag (som även kan innehålla rättsliga omständigheter);
- (2) bedömningsprinciper, allmänna erfarenhetssatser;
- (3) en utförd bedömning, dvs en slutsats.

I doktrinen hävdas av en del författare (så också i brottsbalkskommentaren) att uppsåtet endast behöver avse det "verklighetsunderlag" – eller något likvärdigt – som av domstolen utnyttjas vid bedömningen. Vid värderingar skulle det räcka med uppsåt i förhållande till (1): faktiska omständigheter, som utgör underlag för en värdering. Är sannolikhetsbedömningar involverade innefattar verklighetsunderlaget även de allmänna erfarenhetssatser, med vars hjälp slutsatser kan dras från fakta. (Vidare skulle uppsåt vara uteslutet, om gärningsmannen t ex på grund av vidtagna säkerhetsåtgärder skulle hålla för praktiskt taget uteslutet att gärningen skulle leda till skada.)

Den här typen av uppfattning om uppsåtskravets innebörd har även kommit till uttryck i åtskilliga lagmotiv. Exempelvis i samband med tillkomsten av nuvarande BrB 20:2 (mutbrott) uttalades, att det räcker med att uppsåtet omfattar de faktiska och rättsliga omständigheter, som bildar grundvalen för omdömet att en förmån är otillbörlig. Gärningsmannens egen uppfattning om vad som är tillbörligt eller otillbörligt skulle sakna betydelse (på annat sätt än att uppsåtskravet också är uppfyllt om gärningsmannen inser att förmånen är otillbörlig).

Enligt en annan i doktrinen företrädd mening krävs att gärningsmannen dragit en slutsats, dvs nivå (3) är den intressanta. Gärningsmannen skall ha

förstått innebörden av sin gärning så att han kategoriserar den på det sätt som sker i lagen. Av bevisskäl modifieras ofta ståndpunkten så att man kräver att gärningsmannens bedömning – eller den bedömning han tror andra kan göra – i huvudsak påminner om den som domstolen gör. I tysk doktrin talar man om ”parallellvärdering i lekmannasfären”. Ett sådant uppsåtskrav skulle även gälla t ex ”försvarlig” i BrB 24:4.

3.3.7 Rättsliga termer

I en mening är alla ord som används i lagtext rättsliga. När gärningsmannen felaktigt tror att det han gör inte faller under lagens ord föreligger s k *subsumtionsvillfarelse*. Sådan är endast i begränsad omfattning relevant när fråga är om täckning med uppsåt/oaktsamhet.

Lagen använder emellertid också ord och uttryck, som kan sägas vara speciellt juridiska. Exempel härpå är ”äger”, ”besitter”, ”gift”, ”myndighet”, ”aktiebolag” och ”skatt”. Se I.2.2.5(5) om juridiskt-tekniskt språkbruk. Om gärningsmannen inte själv har gjort en rättslig klassificering, som är någorlunda juridiskt riktig, har han ofta inte förstått innebörden av sin gärning. Detta gäller särskilt, om den juridiska terminologien blivit en del av allmänt språkbruk. I enlighet härmed anses vid t ex stöld villfarelse och okunnighet om äganderätt (att saken tillhör annan) utesluta uppsåt. Däremot är det irrelevant om gärningsmannen misstar sig om besittningsförhållandena; det räcker med att hans uppfattning om de faktiska förhållandena är sådan att den utgör underlag för tillskrivande av relevant besittning (eller frånvaro av besittning). Det torde likaledes inte vara nödvändigt att gärningsmannen klassificerar ett visst ämne som ”narkotika”. Det räcker nog med att han känner till vilket preparat det är fråga om. (Huruvida det också krävs uppsåt i förhållande till vilka egenskaper preparatet har är oklart.)

När det sålunda för uppsåt krävs att gärningsmannen har gjort en rättslig klassificering spelar det ingen roll, om en villfarelse eller okunnighet beror på villfarelse eller okunnighet om rättsregler eller på något annat (t ex felaktig information från annan person).

Att säga något generellt om i vilka fall villfarelse eller okunnighet av nu berörd art är relevant är inte möjligt. Frågan får avgöras från brottstyp till brottstyp under beaktande av vad som är rättspolitiskt motiverat, särskilt med hänsyn till konformitetsprincipens krav och rättstillämpningens effektivitet. Här skall blott ges några exempel på när uppsåt förutsätter en rättslig klassificering:

- vid olaga frihetsberövande (BrB 4:2) krävs uppsåt rörande att frihetsberövandet är olagligt (misstag rörande innehållet i författningsbestämmelser kan således bli relevant);
- vid tvegifte (BrB 7:1) krävs uppsåt att giltigt äktenskap föreligger (här kan även villfarelse rörande innehållet i utländsk lag och i svensk internationelltprivaträttslig reglering bli av betydelse);
- vid snyltning (BrB 9:2 st 2) krävs uppsåt att gärningsmannen är skyldig att betala;
- vid olovligt förfogande (BrB 10:4) krävs uppsåt att gärningsmannen inte är lagligen berättigad att förfoga över saken på sätt som sker (uppsåt föreligger t ex inte om en förmyndare misstar sig om lagens innehåll och placerar sin myndlings tillgångar i otillåtna valutor);
- vid bokföringsbrott (BrB 11:5) friar ursäktlig villfarelse eller okunnighet om bokföringsskyldighetens existens eller innebörd från ansvar (även om den beror på villfarelse eller okunnighet rörande bokföringslagstiftningens innehåll);
- vid myndighetsmissbruk (BrB 20:1) och brott mot tystnadsplikt (BrB 20:3) krävs uppsåt i förhållande till t ex vad lagstiftningen föreskriver i fråga om myndighetsutövning respektive sekretess; se även V.8.2.3 och jämför V.8.3.7 (angående laga befogenhet);
- vid skattebedrägeri (SBL § 2) krävs uppsåt i förhållande till ”oriktig uppgift”: beror en villfarelse om att viss inkomst inte är skattepliktig på okunnighet eller villfarelse om vad skattelagstiftningen föreskriver utesluter den ändå uppsåt (enligt motiven till VSL skulle motsvarande inte gälla vid smuggling, men i NJA 1985 s 281 har HD fastslagit att i VSL § 1 st 2 skall detsamma gälla som i SBL § 2; fortfarande krävs dock inte för ansvar enligt VSL § 1 st 1 att gärningsmannen har uppsåt på samma sätt som i SBL § 2; av skäl som anförts av en stark HD-minoritet vore större enhetlighet att föredra);
- i NJA 1970 s 240 frikändes en person från ansvar för rattfylleri (TBL § 4 i äldre lydelse) därför att han trodde att ett fordon var motorredskap och inte lastbil;
- vid underlåtenhet att avslöja eller hindra brott (BrB 23:6) krävs uppsåt i förhållande till att den gärning som ej avslöjas eller hindras utgör brott; motsvarande torde gälla i fråga om förbrott vid häleri (BrB 9:6–7) och skyddande av brottsling (BrB 17:11).

3.3.8 Rättsvillfarelse

Rättsvillfarelse brukar definieras som villfarelse som består i eller beror på villfarelse rörande innehållet i en rättsregel. Det är således inte rättsvillfarelse, om någon har en felaktig uppfattning om vem som äger en viss sak eller om en viss inkomst är skattepliktig, i det fall att villfarelsen beror på felaktig information från en annan person.

Huruvida rättsvillfarelse i nu angiven mening är av betydelse för uppsåtsbedömningen är alltid en öppen fråga. Av föregående avsnitt framgår, att det i uppsåtsläran intressanta är villfarelse om något rättsligt, inte nödvändigtvis villfarelse som består i eller beror på villfarelse rörande innehållet i någon rättsregel. Det får således för varje enskild brottstyp bedömas i vilken mån rättsvillfarelse kan vara relevant.

En stark strömning inom doktrinen har arbetat med en tredelning av villfarelse: faktisk villfarelse, oegentlig rättsvillfarelse och egentlig rättsvillfarelse. Faktisk villfarelse och oegentlig rättsvillfarelse är då likställda på det sättet att båda utesluter uppsåt. Egentlig rättsvillfarelse är rättsvillfarelse som saknar betydelse för uppsåtsbedömningen. Det medges i allmänhet att det inte går att ställa upp några klara riktlinjer för klassificeringen av rättsvillfarelse som egentlig eller oegentlig.

En sådan tredelning bör av flera skäl undvikas. En klassificering bör rimligtvis ha någon funktion. Det visar sig att det i uppsåtsläran inte finns något behov av att skilja mellan faktisk villfarelse och rättsvillfarelse. Det som där är intressant är vilka insikter som krävs för uppsåt vid en viss brottstyp och huruvida en villfarelse kan sägas vara rättsvillfarelse har därvidlag ingen betydelse. Vidare är själva motsättningen mellan ”fakta” och ”vad som föreskrivs i regler” egendomlig (också olika typer av ”institutionella” fakta är fakta). Slutligen blir en rättsvillfarelse inte mindre ”egentlig” därför att den är relevant för uppsåtsbedömningen, såvida man inte har en förutfattad mening om hur rättsvillfarelse ”egentligen” bör behandlas i uppsåtsläran. Om man överhuvudtaget skall använda begreppet rättsvillfarelse i angiven mening, bör det väsentliga vara att skilja mellan för uppsåtsbedömningen ”relevant” och ”irrelevant” rättsvillfarelse – endast denna terminologi klargör vad det är frågan om.

Se vidare 4.3 nedan.

3.4 FÖREGÅENDE TÄCKNING

3.4.1 Omedveten oaktsamhet

Begreppet omedveten oaktsamhet har ovan 2.3.3 förklarats så, att klander framstår som berättigat, därför att gärningsmannen inte gjort något som skulle ha medfört att han vid gärningstillfället hade sådan insikt att han hade tillfälle att rätta sig efter lagen. I 3.2.3 (slutet) har antytts att vad han sålunda borde ha gjort kan vara att avstå från att berusa sig.

Härav kan den slutsatsen dras att det vid omedveten oaktsamhet kanske inte räcker att beakta vad som hänt samtidigt med att den rättsstridiga gärningen utförs. Täckning kan bero på vad gärningsmannen kunnat göra på ett tidigare stadium.

3.4.2 Ofrivillig handling

En handling är ofrivillig, om gärningsmannen helt saknar medveten kontroll över vad han gör. Det kan vara fråga om reflexrörelser (jämför NJA 1968 s 500), spasmer eller konvulsioner, rörelser under ett epileptiskt anfall, men också handlingar utförda i samband med svimning, hypnos, black-out på grund av sjukdom eller kroppsskada (NJA 1969 s 401) och annan medvetenhet, inklusive sömn (det händer att rättsstridiga gärningar förövas av personer som går i sömnen). Såsom ofrivilliga handlingar räknas även fall, där personen utsätts för överväldigande fysiskt tvång så att han fungerar som en sak. Huvudregeln är att ansvar är uteslutet vid en ofrivillig handling. Den som blir knuffad in i en glasvägg, så att den går sönder, skall inte dömas för skadegörelse. En sådan person har inte förmåga att rätta sig efter lagen. – Se även I.4.2.4.

Det kan emellertid hända, att gärningsmannen i förväg känt till eller bort känna till att han skulle kunna hamna i en situation, där han skulle utföra en ofrivillig handling. Han kan t o m avsiktligt försätta sig i ett sådant läge; han använder då sig själv som redskap för att föröva brott. I dylika fall vore det inte rimligt att utan vidare låta honom undgå ansvar, under åberopande av att handlingen var ofrivillig. Han har ju kunnat rätta sig efter lagen på ett tidigare stadium än den ofrivilliga handlingen. Skuldbedömningen måste emellertid då förläggas före utförandet av den rättsstridiga gärningen.

För ansvar krävs generell, att gärningsmannen före den ofrivilliga handlingen ådagalagt gärningsculpa i förhållande till att han skulle komma att

genom en ofrivillig handling utföra en viss typ av rättsstridig gärning. I övrigt beror kraven på om uppsåt eller oaktsamhet är relevant skuldform. Vid dolusbrott måste ett föregående uppsåt hänföra sig till dels den efterföljande rättsstridiga gärningen och dels dennas förverkligande genom en ofrivillig handling. Vid culpabrott krävs en motsvarande föregående oaktsamhet med dubbel referens.

Antag att A har uppsåt att döda B genom att skjuta ihjäl honom. A siktar mot B, men skottet går av – inte därför att A kontrollerat avlossar skottet – utan därför att någon knuffar till A. A:s handling är ofrivillig. Om B träffas och dör har A inte gjort sig skyldig till mord eller dråp. Det kan tänkas, att förutsättningarna för försök därtill är uppfyllda och också att han gjort sig skyldig till vållande till annans död (genom föregående oaktsamhet). Men det är inte uteslutet att överhuvudtaget inget brott har förövats.

3.4.3 Underlåten handling omöjlig att utföra

En påbjuden handling kan för en viss person var omöjlig att utföra av många olika orsaker. Dels är fråga om samma typ av omständigheter, som gör att en handling är ofrivillig (i praktiken är medvetlöshet i vid mening och överväldigande fysiskt tvång av störst intresse). Dels är fråga om en hel rad av andra situationer: gärningsmannen är förlamad, instängd, bunden, berusad, han kan inte läsa eller skriva, är på annan ort, har fysiska eller psykiska handikapp, osv.

Förutsättningarna för straffrättsligt ansvar är helt parallella med dem som angivits i föregående avsnitt beträffande ofrivilliga handlingar: föregående gärningsculpa samt föregående uppsåt respektive oaktsamhet med dubbel referens.

Inte sällan hävdas, att det är orimligt att kräva att någon anstränger sig intill gränsen av vad som är möjligt: den underlåtande bör gå fri från ansvar, om han gjort vad som i det enskilda fallet skäligen kan begäras av honom (vilket naturligtvis kan variera från brottstyp till brottstyp). I BrB finns vid vissa omissivdelikt intaget ett brottsrekvisit av denna innebörd; se BrB 13:10, 15:9, 23:6 st 1 och st 2.

Det torde emellertid vara felaktigt att påstå, att det generellt gäller särskilda regler för underlåtenhetsbrott i detta hänseende. Delvis kan tanken om vad som skäligen kan begäras helt enkelt ha med culpakravet att göra, både vad gäller gärningsculpa och personlig culpa. Antag att A inte förstår hur han skall avvärja en viss fara. Om det då inte ens kan skäligen begäras av honom att han

gjort något för att komma att förstå hur han skulle avvärja faran, är han inte omedvetet oaktsam i förhållande till ett genom hans underlåtenhet orsakat resultat. Om det i det enskilda fallet saknas anledning att ingripa, därför att saken redan är eller håller på att bli åtgärdad, föreligger överhuvudtaget ingen underlåtenhet (i vart fall ingen som innefattar gärningsculpa). Slutligen är att beakta, att det är möjligt att underlåta att göra något i nöd (t ex därför att utförandet av handlingen skulle försätta vederbörande i livsfara). Se V.6.1.2, V.6.2.2 och V.6.4.1.

Det kan sålunda hävdas, att det inte finns några särskilda undantagsregler för underlåtenhetsbrott, såvida de inte kommit till uttryck i lagbestämmelser. Vid de ovan nämnda fallen, där sådant lagstöd finns (BrB 13:10, 15:9, 23:6 st 1 och st 2) är det oklart om reglerna medger ansvarsfrihet i större utsträckning än vad som följer av andra regler (t ex om nöd), bortsett från ett undantag i 23:6 st 2 ("utan anmälan till myndighet"), som uppenbarligen går utöver vad som eljest gäller, och att under "fara för honom själv eller någon av hans närmaste" i 23:6 även räknas fara för åtal.

4 Andra omständigheter som utesluter personligt ansvar

4.1 INLEDNING

4.1.1 Översikt

Antalet allmänna bestämmelser som föreskriver frihet från ansvar på grund av ursäktande omständigheter, som ej har att göra med uppsåt/oaktsamhet, är ganska begränsat:

- (1) regler om excess i BrB 24:5 och SjömansL § 53;
- (2) regler om medverkan i fall av tvång, svek eller ”ocker” i BrB 23:5;
- (3) regler om frivilligt tillbakaträdande eller frivillig rättelse.

Antalet oskrivna regler av samma art är också begränsat. De gäller

- (4) putativexcess;
- (5) tillfällig psykisk avvikelse;
- (6) vissa fall av rättsvillfarelse.

Regleringen enligt (1)-(4) har behandlats i V.10. Här återstår således att säga något om (5) och (6).

4.1.2 Tillräknelighet

Före BrB skildes mellan tillräknande (*imputation*) och tillräknelighet (*imputabilitet*). En gärning tillräknades en person, om dolus eller culpa förelåg. En person var tillräknelig, om han hade ansvarsförmåga. Barn under 15 år och psykiskt abnorma personer klassificerades som ej tillräkneliga. Med BrB infördes en för s k civiliserade stater unik ordning: tillräknelighet avskaffades som brottsförutsättning. Alla människor kan nu föröva brott. Tillräknelighetsbegreppet är dock inte helt utrensat: det har förflyttats från brottsnivån till påföljdsnivån. Se närmare BrB 33:1 och 33:2.

BrB:s ståndpunkt motiverades av ett (förhastat) avståndstagande från tanken att personer kan vara moraliskt ansvariga för sina gärningar. Den strider mot konformitetsprincipen. Den har också medfört påtagliga praktiska problem i och med att man vid varje rättsstridig gärning, utförd av en psykiskt

avvikande person, måste ta ställning till om uppsåt/oaktsamhet har förelegat. Detta är svårt nog när gärningsmannen är psykiskt normal. Att bedöma hur mycket en sinnesslöp person förstått eller vad en person med förvriden verklighetsuppfattning har insett är betydligt svårare. Vid prövning av om omedveten culpa förelegat, måste man ofta komma till slutsatsen, att en psykiskt avvikande gärningsman inte haft förmåga eller tillfälle att göra något som skulle ha medfört erforderlig insikt (dvs redan vid första ledet av culpabedömningen kan konstateras att gärningsmannen inte varit oaktsam); se ovan 2.3.3.

4.2 TILLFÄLLIG PSYKISK AVVIKELSE

Före BrB var uttryckligen stadgat att den som, utan eget vållande, tillfälligt råkat i sådant tillstånd att han var från sina sinnens bruk inte skulle kunna straffas. På inrådan av lagrådet uteslöts en bestämmelse med samma innehåll i förslaget till BrB. Motiveringen var att i åsyftade fall förelåg varken uppsåt eller oaktsamhet. Denna motivering var emellertid ohållbar, såvitt gäller uppsåt. Man kan mycket väl tänka sig att en person, som utan eget vållande blivit omtöcknad, kraftigt berusad eller eljest fått sin personlighet tillfälligt förändrad, har vissa avsikter eller förstår vad han gör. Redan i propositionen till BrP uttalade justitieministern, att vad som tidigare gällt fortfarande borde gälla, dvs att den som förövat en rättsstridig gärning i angivet tillstånd inte skulle anses ha begått brott.

Tillfälliga abnormtillstånd utgör ofta en del av symptom bilden vid sjukdomstillstånd som åsyftas i BrB 33:2. Exempel är akuta anfall vid delirium tremens. Även abnormtillstånd som kan uppstå vid diabetes räknas hit. När ett abnormtillstånd faller under BrB 33:2 anses inte vara fråga om en "tillfällig" personlighetsförändring. Frågan om ett förvirringstillstånd e dyl är självförvållat eller ej skall inte ställas. BrB 1:2 st 2 är inte aktuell. När någon har ett akut anfall av delirium tremens kan inte kravet på uppsåt efterges i enlighet med vad som anses gälla vid självförvållad berusning eller sinnesförvirring (se 3.2.3 ovan) även om man skulle kunna hävda, att den som har delirium tremens själv har vållat sjukdomen genom sitt missbruk av alkohol.

Ytterligare ett exempel på tillfälligt förvirringstillstånd, som klassificeras som abnormtillstånd enligt BrB 33:2, är *patologiskt rus* (eller komplicerat rus). Ett sådant rus kännetecknas av en väldig överreaktion, också på en mycket måttlig alkoholförtäring, helt omdömeslöst och personlighetsfrämmande handlande, som ofta följs av minnesförlust rörande vad som hänt. Det skall betonas att patologiskt rus är en mycket sällsynt företeelse.

Om gärningsmannen är medveten om sin märkliga alkoholintolerans och orsakar ett patologiskt rustillstånd genom att dricka alkohol, kan väl sägas att ruset är självförvållat. Frågan är om man i detta fall skall förmäna att kravet på uppsåt skall efterges enligt vanliga regler om självförvållat rus. Så görs i brottsbalkskommentaren. Denna ståndpunkt avviker från vad som gällde före BrB (då ju brott inte kunde vara förövat på grund av bristande tillräknelighet) och den synes också strida mot nyss berörda regel att BrB 1:2 st 2 inte avser tillstånd som faller under BrB 33:2. Det riktiga torde vara att låta vanliga regler om täckning med uppsåt gälla.

4.3 RÄTTSVILLFARELSE

4.3.1 Gällande rätt

När vi nu återkommer till rättsvillfarelse, skall begreppet uppfattas på ett något mer begränsat sätt än framställningen i 3.3.8 ger vid handen. Rättsvillfarelse definieras nu som felaktig uppfattning att en viss gärning inte är straffrättsligt rättsstridig (*straffrättsvillfarelse*). Sådan villfarelse kan bero på subsumtionsvillfarelse (se 3.3.7), men det förutsätts att kravet på uppsåt/oaktsamhet är uppfyllt.

Rättsvillfarelse i denna mening är således definitionsmässigt irrelevant för uppsåts- och oaktsamhetsbedömningen. Enligt huvudregeln i svensk rätt är den överhuvudtaget irrelevant för frågan om brott är förövat (däremot kan den påverka påföljdsbestämningen). Till motivering av denna ståndpunkt åberopas praktiska skäl (strafflagstiftningens effektivitet).

I praxis före BrB utkristalliserades emellertid några få undantag till huvudregeln. I förarbetena till BrB överlämnades frågan till rättspraxis. I praxis efter BrB finns tecken på att vad som gällde tidigare fortfarande skall gälla.

Sålunda har brott inte ansetts föreligga, när

- (1) straffbestämmelsen på grund av brister i publiceringsförfarandet inte kunnat komma till gärningsmannens kännedom (se även VTK § 167 st 2);
- (2) straffbestämmelsen är synnerligen otydlig;
- (3) offentlig myndighet har givit en felaktig upplysning om innehållet i en straffbestämmelse eller annan rättsregel av omedelbar relevans.

Rättsokunnighet likställs i princip med rättsvillfarelse, men av undantagen framgår att sådan blir relevant endast i fall (1).

I praktiken är numera främst fall (3) av intresse. I domsmotiveringar används ibland uttrycket ”i straffrättslig mening ursäktlig” för att markera rättsvillfarelse eller rättsokunnighet som utesluter ansvar.

4.3.2 Kritik

Domstolarna förhåller sig mycket avvaktande till möjligheten att frikänna vid rättsvillfarelse och det är svårt att se någon påtaglig konsekvens i rättstillämpningen. Klart är att en åtskilligt generösare inställning inte skulle påverka den allmänna laglydnaden negativt. Svensk rätts ståndpunkt strider klart mot konformitetsprincipen. Det är helt enkelt oanständigt att människor skall kunna dömas till fängelse t ex när de efter bästa förmåga kommit till samma juridiska bedömning – att ett förfarande inte är brottsligt – som två justitieråd i en HD-minoritet. Ett minimum vore att låta BrB 22:13 gälla generellt. Men ännu bättre vore att godta den lösning, som är gällande rätt i tyskspråkiga länder: klart ursäktlig rättsvillfarelse eller rättsokunnighet friar från ansvar för brott.

-

Litteratur

I. Offentligt tryck

Prop 1962:10 med förslag till brottsbalk.

Prop 1964:10 med förslag till lag om införande av brottsbalken.

Prop 1975/76:176 om ändring i brottsbalken m m.

SOU 1923:9. Förslag till strafflag. Allmänna delen ...

SOU 1942:59. Strafflagberedningens betänkande om strafflagens tillräknelighetsbestämmelser, sinnesundersökning m m.

SOU 1953:14. Förslag till Brottsbalk.

SOU 1956:55. Skyddslag.

SOU 1963:27. Trafikmål.

SOU 1984:64. Psykiatri, tvånget och rättssäkerheten.

DsJu 1975:23. Vissa specialstraffrättsliga problem. (Av Hans Thornstedt.)

NJA II 1962.

I övrigt hänvisas till riksdagstrycket.

II. Lagkommentarer

Brottsbalken jämte förklaringar. Utgiven av Nils Beckman, Carl Holmberg, Bengt Hult, Ivar Strahl.

Band I. Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m m. Stockholm 1964 (1. uppl), 1968 (2. uppl), 1970 (3. uppl) och 1974 (4. uppl).

Band II. Brotten mot allmänheten och staten m m. Under meverkan av Hugo Henkow. Stockholm 1965 (1. uppl), 1969 (2. uppl), 1973 (3. uppl), 1978 (4. uppl) och 1982 (5. uppl).

Band III. Påföljder m m. Stockholm 1967 (1. uppl) och 1971 (2 uppl).

III. Rättsfallskommentarer

Löfmarck, Madeleine, "Svensk rättspraxis. Straffrätt 1975–1983". SvJT 1985 s 338–389.

Strahl, Ivar, "Svensk rättspraxis. Straffrätt 1939–1943." SvJT 1945 s 32–61.

1944–1947." SvJT 1949 s 162–184.

1948–1952." SvJT 1953 s 552–579.

1953–1958." SvJT 1960 s XVII, 179–202, 256–287.

1959–1962.” SvJT 1964 s 65–108.
1963–1964.” SvJT 1967 s 401–440.
1965–1968.” SvJT 1970 s 346–380.
1969–1974.” SvJT 1976 s 1–37.

IV. Böcker

- Agge, Ivar, Den svenska straffrättens allmänna del i huvuddrag.
Första häftet. Stockholm 1944.
Andra häftet. Stockholm 1948.
- Agge, Ivar, Straffrättens allmänna del. Föreläsningar.
Första häftet. Stockholm 1959.
Andra häftet. Stockholm 1961.
Tredje häftet. Stockholm 1964.
- Agge, Ivar & Thornstedt, Hans, Straffrättens allmänna del. Fjärde upplagan.
Stockholm 1984.
- Anttila, Inkeri & Heinonen, Olavi, Brott och påföljd. Straffrättens grunder.
Helsinki 1975.
- Bergendal, Ragnar, Straffrätt. Lärobok i rättskunskap för blivande landsfiskaler. III. 2. uppl. Lund 1928.
- Carlén, Richard, Kommentar öfver Strafflagen. Stockholm 1866.
- Erenius, Gillis, Oaksamhet. Studier i straffrätt. Stockholm 1971.
- Erenius, Gillis, Criminal Negligence and Individuality. Stockholm 1976.
- Forhandlingerne paa det fjortende nordiske Juristmøde. København 1928.
(bl a om straffansvar vid rus)
- Forsman, Jaakko, Straffrättens allmänna läror. Helsingfors 1930.
- Förhandlingarna å det tjugoandra Nordiska Juristmötet i Reykjavik ... 1960.
Köbenhavn 1963. (bl a om uppsåt och rättsvillfarelse)
- Granfelt, O Hj, Grundkurs i allmän straffrätt. Helsingfors 1941.
- Hagströmer, Johan, Svensk straffrätt. Första bandet. Uppsala 1901–1905.
- Hoflund, Olle, Om farebegreppet i straffrätten. Stockholm 1967.
- Jareborg, Nils, Handling och uppsåt. En undersökning rörande doluslärans underlag. Stockholm 1969.
- Jareborg, Nils, Begrepp och brottsbeskrivning. Semantik och läran om normativa rekvisit. Stockholm 1974.
- Jareborg, Nils, Värderingar. Stockholm 1975.
- Jareborg, Nils, Brotten.
Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot person. Andra upplagan. Stockholm 1984.

- Andra häftet. Förmögenhetsbrotten. Stockholm 1978.
- Tredje häftet. Brotten mot allmänheten och staten. Stockholm 1982.
- Jareborg, Nils, Brottsbalken kap 23–24 med mera. Uppsala 1985.
- Lidberg, Lars & Freese, Jan, Rätt och psykiatri. Malmö 1985.
- Löfmarck, Madeleine, Galdenärsbrotten. Tolkning och tillämpning av straffbestämmelserna i 11 kap Brottsbalken. Stockholm 1982.
- Nelson, Alvar, Rätt och ära. Studier i svensk straffrätt. Uppsala 1950.
- Skuld och ansvar. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Uppsala 1985.
- Strahl, Ivar, Allmän straffrätt i vad angår brotten. Stockholm 1976.
- Stjernberg, Grundlinjer till föreläsningar över straffrättens allmänna del. 6:te uppl. Band I. Stockholm 1935.
- Thornstedt, Hans, Om företagaransvar. Studier i specialstraffrätt. Stockholm 1948.
- Thornstedt, Hans, Om rättsvillfarelse. En straffrättslig undersökning. Stockholm 1956.
- Thornstedt, Hans, Företagarens straffansvar. 3. uppl. Stockholm etc 1976.
- Thornstedt, Hans & Eklund, Erik, Skattebrott och skattetillägg. Fjärde omarbetade upplagan. Stockholm 1981.
- Thyrén, Johan C W, Straffrättens allmänna grunder. Lund 1907.
- Thurén, Johan C W, Principerna för en strafflagsreform. III. Brottsbegreppets subjektiva sida. ... Lund 1914.
- Thyrén, Johan C W, Förberedande utkast till strafflag. Kap I–XIII. (Allmänna delen) Lund 1916.
- Thyrén, Johan C W, Über subsequente Imputation de lege ferenda. Lund 1921.
- Wetter, Folke P:son, Grundlinjer till föreläsningar över straffrättens allmänna del. Första häftet. Lund 1923.
- Wetter, Folke P:son, Straffansvar vid rus. Uppsala 1929.
- Wetter, Folke P:son, Allmän straffrätt. 2. uppl. Uppsala 1945.

V. Artiklar

- Alexanderson, Nils, "Tillämpning av läran om dolus eventualis." SvJT 1945 s 295–297.
- Anttila, Inkeri, "Från effektansvar till skuldansvar." Festskrift till Ivar Agge. Stockholm 1970, s 29–43.
- Björnberg, Kjell & Joen, "Det subjektiva rektivitet vid psykisk abnormitet – en rättspsykiatrisk angelägenhet?" NTfK 1968 s 277–299.

- Bomgren, Gunnar, "Några reflexioner kring *dolus eventualis*." SvJT 1961 s 241–244.
- Elwing, Carl M, "Några anmärkningar rörande rättsvillfarelse." SvJT 1964 s 202–204.
- Erenius, Gillis, "Något om 'culpatröskeln' i straffrätten." Svensk rätt i omvandling. Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman, Folke Schmidt. Stockholm 1976, s 143–156.
- Heckscher, Sten, "Socialberedningens skuld". Skuld och ansvar s 235–248.
- Holmqvist, Lena, "Läkares ansvar för vållande till kroppsskada eller sjukdom." Skuld och ansvar s 180–191.
- Huldén, Tomas, "Dolus eventualis än en gång." SvJT 1960 s 598–604.
- Jareborg, Nils, "Två sorters culpa." NTfK 1977 s 219–248.
- Jareborg, Nils, "Determinism och straffrättsligt ansvar." Skuld och ansvar s 1–33.
- Jägerskiöld, Stig, "Straffansvar vid rus." SvJT 1965 s 305–313.
- Löfmarck, Madeleine, "Uppsåt, culpa och villfarelse vid gäldenärsbrotten." Festskrift till Hans Thornstedt. Stockholm 1983 s 505–517.
- Nelson, Alvar, "Ansvar utan skuld? Den straffrättsliga bedömningen av gärningar, företagna under rus." Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Haselberg. Stockholm 1977, s 339–359.
- Ross, Alf, "Dolus eventualis i svensk ret." SvJT 1977 s 673–702.
- Ross, Alf, "Om kriminell uagtsomhet." NTfK 1978 s 69–114.
- Strahl, Ivar, "Till frågan om rättsvillfarelses betydelse i straffrätten." SvJT 1962 s 177–217.
- Strahl, Ivar, "Straffansvar vid rus." SvJT 1965 s 369–398.
- Takala, Hannu, "Tillräknelighetsåldern – en nypa historia, ekonomi, psykologi och juridik." Skuld och ansvar s 99–110.
- Thornstedt, Hans, "Rättsvillfarelse i straffrätten – ett fall av rättsutveckling utan stöd i lag." Svensk rätt i omvandling. Studier tillägnade Hilding Eek, Seve Ljungman, Folke Schmidt. Stockholm 1976, s 553–575.
- Thornstedt, Hans, "Straffrättsligt ansvar inom näringslivet i Sverige." Lov og frihet. Festskrift til Johs Andenaes ... Oslo 1982, s 357–370.
- Thyrén, Johan C W, "Svensk straffrätt." TfR 1915 s 329–380.
- Träskman, Per Ole, "Kan gärningspersonens uppsåt bevisas med hållpunkter i sinnevärlden?" Skuld och ansvar s 56–75.
- Utriainen, Terttu, "Rättsdogmatiska konstruktioner av skuldbegreppet i skilda system." Skuld och ansvar s 34–55.

- Victor, Dag, "Tanke och gärning – om skuldprincipens roll vid häleribrott." Skuld och ansvar s 208–221.
- Westin, Håkan, "Om bedömning av uppsåt hos psykiskt avvikande lagöverträdare." Skuld och ansvar s 111–123.
- Åqvist, Lennart, "Uppsåtsbegreppets insiktssida: en analys i termer av sannolikhetsrangordningar över spelträd." Skuld och ansvar s 76–98.

Förkortningar

BrB	Brottsbalk 1962:700
BrP	Lag 1964:193 om införande av brottsbalken
Ds Ju	Departementsserien (justitiedepartementet)
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd I
NJA II	Nytt Juridiskt Arkiv, avd II
NTfK	Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab
Prop	Kungl Maj:ts eller regeringens proposition
RB	Rättegångsbalk 1942:740
SBL	Skattebrottslag 1971:69
SjömansL	Sjömanslag 1973:282
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
TBL	Lag 1951:649 om straff för vissa trafikbrott
VSL	Lag 1960:418 om straff för varusmuggling
VTk	Vägtrafikkungörelse 1972:603
I.1.1	avsnitt i Brotten I
II.1.1	avsnitt i Brotten II
III.1.1	avsnitt i Brotten III
V.1.1	avsnitt i Brottsbalken kap 23–24 med mera

,

Innehåll

1	Konformitetsprincipen	3
1.1	<i>Allmänt</i>	3
1.2	<i>Frånvaro av förmåga</i>	3
1.3	<i>Frånvaro av tillfälle</i>	4
2	Skuldformerna	6
2.1	<i>Bakgrund</i>	6
2.1.1	Uppsåt och oaktsamhet	6
2.1.2	Kognitiv inställning	6
2.1.3	Gärning, följd och omständighet	8
2.1.4	Likgiltighet	8
- 2.1.5	Principen för gränsdragning mellan uppsåt och oaktsamhet	9
2.2	<i>Uppsåt</i>	10
2.2.1	Inledning	10
2.2.2	Uppsåt i förhållande till följder	10
2.2.3	Uppsåt i förhållande till omständigheter	12
2.2.4	Det hypotetiska provet	12
2.3	<i>Oaktsamhet</i>	13
2.3.1	Inledning	13
2.3.2	Medveten oaktsamhet	14
2.3.3	Omedveten oaktsamhet	14
2.3.4	Grader av personlig culpa	17
2.4	<i>Vilken skuldform är tillämplig?</i>	17
2.4.1	Huvudregler	17
2.4.2	Blandade skuldrekvirit	18
2.4.3	Preciserade skuldrekvirit	18
2.4.4	Strikt ansvar	19
3	Täckning med uppsåt eller oaktsamhet	20
3.1	<i>Huvudregler</i>	20
3.1.1	Täckningsprincipen	20
3.1.2	Vad menas med ”täckning”?	21

3.2	<i>Undantag</i>	22
3.2.1	Överskjutande uppsåtsrekvisit	22
3.2.2	Fristående brottsrekvisit	23
3.2.3	Självförvållat rus och självförvållad tillfällig sinnesförvirring	23
3.3	<i>Preciseringar</i>	26
3.3.1	Verkan av villfarelse, tveksamhet och okunnighet	26
3.3.2	Orsaksförlopp	27
3.3.3	Underlåtenhetsbrott	28
3.3.4	Oaktsamhetsbrott	29
3.3.5	Blankettkonstruktioner	29
3.3.6	Rekvisit som förutsätter bedömningar	30
3.3.7	Rättsliga termer	31
3.3.8	Rättsvillfarelse	33
3.4	<i>Föregående täckning</i>	34
3.4.1	Omedveten oaktsamhet	34
3.4.2	Ofrivillig handling	34
3.4.3	Underlåten handling omöjlig att utföra	35
4	Andra omständigheter som utesluter personligt ansvar	37
4.1	<i>Inledning</i>	37
4.1.1	Översikt	37
4.1.2	Tillräknelighet	37
4.2	<i>Tillfällig psykisk avvikelse</i>	38
4.3	<i>Rättsvillfarelse</i>	39
4.3.1	Gällande rätt	39
4.3.2	Kritik	40
	Litteratur	41
	Förkortningar	46

SKRIFTER FRÅN JURIDISKA FAKULTETEN I UPPSALA

1. Ulf Göranson	Ogiltighet i sakrätten
2. Skuld och ansvar	Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson
3. Staffan Myrdal	Motköpsavtalet i öst-västhandeln
4. Mats Gustafsson	Jordabalkens tillbehörsreglering
5. Gabriel Michanek	Den svenska miljörättens uppbyggnad
6. Ulf Göranson	Traditionsprincipen
7. Gustav Svensson	Medbestämmande och politisk demokrati

